

Heeft de industrie nog toekomst?

Wie de krant openslaat en leest over bedrijfssluitingen, wie de klachten hoort van ondernemers over het ondernemingsklimaat, wie de bedragen ziet die de overheid uittrekt voor steunverlening aan bedrijven, kan niet achteloos voorbijgaan aan de achterliggende vraag: heeft de industrie nog toekomst en zo ja, hoe zal die toekomst er uitzien? Om op deze vraag een antwoord te krijgen, heeft de Stichting Toekomstbeeld der Techniek onder leidinggevende functionarissen in de industrie een enquête-onderzoek gedaan waarvan de resultaten zijn neergelegd in een rapport, getiteld *De industrie in Nederland* 1). Tevens is onlangs op basis van dit rapport een symposium georganiseerd waar de resultaten van het onderzoek ter sprake werden gebracht.

De toon van het rapport is pessimistisch. Verreweg het grootste deel van de ondervraagden sprak de verwachting uit dat de toekomstmogelijkheden van de Nederlandse industrie in haar geheel matig zijn. Daarentegen zag men de toekomst van de eigen bedrijfstak en zeker die van het eigen bedrijf met meer optimisme tegemoet. Hoewel hier duidelijk sprake is van een inconsistent verwachtingspatroon, kan het toch van grote psychologische betekenis zijn, dat de meeste ondernemers, ondanks alle moeilijkheden die zij signaleren, wel mogelijkheden zien voor hun eigen bedrijfstak.

Het valt niet te ontkennen dat de leiding van ondernemingen zich op dit moment ziet geplaatst voor talrijke problemen. In het rapport wordt een heel scala genoemd: het vraagstuk van de grondstoffen- en energievoorziening, de opkomst van derde-wereldlanden die een deel van de industriële productie zullen overnemen, de hoge arbeidskosten in Nederland, de groeiende kloof tussen onderwijs en beroepsuitoefening, de afnemende werkgelegenheid in de industrie, de verminderende arbeidsmotivatie, de verslechterende internationale concurrentiepositie, de hoge eisen op het gebied van milieu en ruimtelijke ordening, de beperkte innovatiemogelijkheden, de afgenomen voorspelbaarheid van toekomstige ontwikkelingen en het slechte imago van de industrie bij het publiek.

Laat het oplossen van deze problemen waarmee de ondernemingsleiding dagelijks wordt geconfronteerd, haar nog ruimte tot het ontwikkelen van een visie op lange termijn voor de eigen of voor de gehele industrie? Uit het rapport blijkt daarvan niet veel. Wat dat betreft lijkt onzekerheid te overheersen. Op twee punten die voor de lange termijn van bijzonder belang zijn, wil ik nader ingaan: de „vermaatschappelijking” van de onderneming en daarmee samenhangend de houding van de bevolking in het algemeen en die van de werknemers in het bijzonder ten opzichte van de industriële onderneming.

Onder de „vermaatschappelijking” van de onderneming versta ik het proces dat tot gevolg heeft dat het functioneren

van de onderneming steeds minder uitsluitend wordt beoordeeld aan de hand van de oorspronkelijke doelstelling: het produceren van goederen en diensten, maar dat steeds meer nadruk wordt gelegd op de mate waarin de onderneming erin slaagt ook andere maatschappelijke doeleinden te dienen of tenminste daarmee niet in strijd te komen. Zo neemt thans de creatie en het behoud van arbeidsplaatsen in de industrie — vanouds een „bijproduct” van de goederenproductie — een centrale plaats in bij het beoordelen van het ondernemingsbeleid. Daarnaast verschuiven vooral voor industriële ondernemingen voortdurend de randvoorwaarden waaronder de productie plaatsvindt; er komen scherpere eisen op het gebied van milieu, ruimtelijke ordening, energieverbruik enz. Ten slotte zijn de zeggenschapsverhoudingen binnen de onderneming onderhevig aan veranderingen, die erin resulteren dat een belangrijker plaats voor de productiefactor arbeid wordt ingeruimd.

Voor de ondernemingsleiding kan de verleiding groot zijn een negatieve, verdedigende, houding aan te nemen tegenover deze ontwikkelingen. Zo'n houding zal echter in de openbare discussie niet bijdragen tot een positief imago van de industrie: „blijkbaar wil men niets veranderen”.

Het komt mij voor dat wij daarmee een belangrijke factor op het spoor zijn die een bedreiging kan betekenen voor de toekomst van de industrie. Wanneer de leiding van de onderneming haar geloofwaardigheid bij het grote publiek en de eigen werknemers verliest — en soms lijkt zij daar hard mee bezig — zie ik de toekomst van de industrie somber in. Deze zal dan haar veerkracht verliezen door interne oorzaken. Er zullen geen mensen meer kunnen worden gevonden die hun capaciteiten willen inzetten om nieuwe initiatieven te ontplooiën en nieuwe uitdagingen aan te nemen.

Het verbaast mij dat de „captains of industry” niet méér op de oplossing van dit vraagstuk zijn gespitst. Te gemakkelijk worden de oorzaken van problemen waarmee de industrie kampt, gedefinieerd als externe factoren waarop geen invloed kan worden uitgeoefend. Te lichtvaardig wordt voorbijgegaan aan de noodzaak een duidelijk beeld van het ondernemingsgebeuren te scheppen en verantwoording af te leggen over het gevoerde beleid, ten einde de scheve voorstelling van zaken die daarover bij velen bestaat, recht te trekken. Daarin verbetering brengen kan mijns inziens een belangrijke opklaring van het ondernemingsklimaat van binnen uit betekenen. Daarmee zullen niet alle problemen zijn opgelost, maar wel kan de basis worden gelegd voor herstel van vertrouwen dat onmisbaar is voor aanvaardbare oplossingen.

L. van der Geest

1) Ir. H. K. Boswijk en Ir. R. G. F. de Groot (red.), *De industrie in Nederland*. Verkenning van knelpunten en mogelijkheden, Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Den Haag, 1978.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
Heeft de industrie nog toekomst?	493
Column	
Solidariteit in soorten, door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn	495
<i>Prof. Dr. F. van Dam:</i>	
Mode in het ontwikkelingsvraagstuk	496
<i>Drs. W. M. Derks:</i>	
De relatie tussen de groei van de produktie en de groei van de arbeids- produktiviteit en de werkgelegenheid	500
Vacatures	504
<i>J. van der Have:</i>	
Economische en maatschappelijke aspecten van retailbanking	505
Au courant	
Beleidsplan in aanbouw, door A. F. van Zweeden	509
<i>Drs. H. M. Becker:</i>	
Beroemde economen. Jean Baptiste Say (1767-1832)	510

De economie staat niet stil. Zorg dat u dat zelf ook niet doet.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekening no. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).

Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Solidariteit in soorten

De toekomstverkenning die einde 1977 door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid werd uitgebracht onder de titel *De komende vijftienvintig jaar*, is helaas een onvoltooid werkstuk gebleven. Niet alleen ontbreken allerlei onderwerpen die niet hadden mogen ontbreken — de Raad noemt er zelf een aantal (blz. VI) — maar het wél behandelde hangt bovendien als los zand aan elkaar. Het rapport presenteert meer een verzameling verspreide opstellen dan een geïntegreerd toekomstbeeld. Er is in de Commissie blijkbaar niemand in staat of bereid geweest het geheel na afloop nog eens door te nemen en de meest opmerkelijke lijnen in onderling verband te herwaarderen.

Een mogelijkheid hiertoe bieden bijvoorbeeld de herhaaldelijk ter sprake komende processen van individualisering en collectivisering, incidenteel op elkaar betrokken, maar niet systematisch als een structureel uiterst belangrijke dubbeltendentie onderkend. Alleen op blz. 26 zijn enkele ontwikkelingen bijeen gezet, maar die krijgen dan als stempel de „vereenzaming” van het individu, een psychologische karakterisering die geen steun vindt in het eigen materiaal.

Individualisering doet zich voor in de maatschappelijke werkelijkheid, zoals collectivisering in de sfeer van het beleid. Zo verwacht men na het vergevorderde proces van individualisering van het gezin (losmaking uit de omgeving) een individualisering *binnen* het gezin: de bejaarde familieleden wonen reeds in grote meerderheid zelfstandig en de kinderen zullen hen daarin steeds meer gaan volgen (blz. 62 e.v.). De relaties tussen de resterende gezinsleden blijven wel bestaan, echter „voor zover zij directe belangen van de betrokkenen dienen” (blz. 64), een overigens nogal krasse en sociologisch weinig geloofwaardige uitspraak, niettemin belangrijk als aanduiding van de vèrgaande individualisering die de rapporteurs zien ontstaan.

In dit verband past ook de prognose van een toenemende jeugdcriminaliteit als gevolg van de lossere gezinsband (blz. 106) en de zich reeds overduidelijk demonstrerende stijging van het aantal echtscheidingen (blz. 65).

Ten slotte wordt melding gemaakt van de verwachting dat de middelen tot ontspanning en vervoer verder zullen

individualiseren en dat met name de apparatuur ten dienste van eerstgenoemde functie meer per gezinslid zal worden aangeschaft: „een opeenhoping van vrijetijdsgoederen” noemt het rapport het resultaat (blz. 90).

Nu is het opmerkelijke dat met uitzondering van deze laatste ontwikkeling vrijwel alle processen van individualisering aanleiding zijn tot en mede bevorderd worden door processen van collectivisering in de sfeer van het beleid. Zo verwacht het rapport dat meer zal moeten worden gedaan aan de opvang van kinderen buiten het gezin (blz. 63); dat het maandgeld voor studerende kinderen en de alimentatie voor gescheiden echtgenotes zal worden vervangen door een stelsel van algemene studiefinanciering, respectievelijk door een verzekering tegen de gevolgen van echtscheiding (blz. 66, 129, 187); dat in het algemeen gesproken een sterker beroep zal (moeten) worden gedaan op de geïnstitutionaliseerde sociale dienstverlening, sociale hulpverlening en professionele gezondheidszorg (blz. 67, 76 e.v.).

Het hier geschetste beeld is in zoverre niet verrassend dat het berust op extrapolatie van reeds duidelijk zichtbare en ten dele al lang voorkomende processen. Of men met dergelijke mechanische extrapolatie geheel op het goede spoor zit, moet worden betwijfeld; het rapport ademt soms vrij sterk opvattingen die de afgelopen tien jaar sterk opkwamen — het beaamt hier en daar zelfs een uitdrukkelijke voortzetting van het beleid van het kabinet-Den Uyl (zie blz. 80 e.v. over het onderwijs) — en schiet daardoor te kort in het signaleren van tegenstromen. Zo is het momenteel lang niet meer zo zeker dat de uitbreiding van gezondheidszorg en sociale hulpverlening kunnen doorgaan.

Niettemin moet men de boven geschetste algemene tendenties ernstig nemen. Zij bieden het beeld van een afbrokkelende solidariteit in het vlak van de directe, persoonlijke, relaties, en een daarop inspelende uitbreiding van solidariteitsconstructies in collectieve zin.

Reflectie is op allerlei manieren mogelijk. De politicus, en iedereen die zich bezighoudt met de beleidsaspecten van

het maatschappelijk bewegen, zal zich afvragen of „de collectiviteit” voldoende bereidheid zal tonen deze nieuwe lastenverzwaring erbij te nemen; gegeven de solidariteit die de inactieven nu reeds van de actieven vragen, valt dit te betwijfelen. Wordt het niet tijd in tegen-gestelde richting te gaan denken, en de mensen duidelijk te maken dat zij hun eigen problemen en die in hun directe omgeving primair zelf moeten oplossen? Zijn de in het rapport gesuggereerde afwentelingsvormen niet ingegeven door een wat lui geworden politiek denken?

De socioloog zal zich de vraag voorleggen welke de gevolgen van deze individualisering en collectivisering zullen zijn voor de samenhang van het maatschappelijk bestel. Is een maatschappij die tot in de kleinste cel — het gezin — in ontbinding raakt, bij machte een voldoende mate van stabiliteit te handhaven? We hebben met een dergelijk maatschappijtype in ieder geval nog geen enkele ervaring, wat reden kan zijn om de beleidsmakers erop te wijzen dat het hier geen natuurnoodzakelijk proces betreft waarin het beleid slechts kan volgen.

De sociaal-filosoof sluit hierbij onmiddellijk aan. Al twintig jaar geleden waarschuwde Arnold Gehlen dat de nieuwe „Ferne-Ethik”, hoezeer ook een positieve vergroting van de solidariteitsruimte, kan leiden tot een „moralische Ueberforderung” van de individuele mens. De huidige verbale verheerlijking van sociale solidariteit, eventueel in spreekkoor beoefend, garandeert nog geen „verantwoordelijke maatschappij”. Een samenleving die mensen hun persoonlijke verantwoordelijkheid afneemt, kan op den duur verplicht zijn een ieder collectief verantwoordelijkheid op te leggen. Vóór en ná zal men spreken van „solidariteit”, maar er is solidariteit in soorten.

Maasman

Mode in het ontwikkelingsvraagstuk

PROF. DR. F. VAN DAM*

In dit artikel wordt ingegaan op de modieuze accenten in het ontwikkelingsvraagstuk. De schrijver verdedigt de stelling dat deze accenten eerder voortgekomen zijn uit moeilijkheden en ideologieën van de rijke landen, dan uit nieuwe wetenschap of nieuwe noden van de arme landen. Het is een pleidooi voor zelfreflectie.

Inleiding

Nieuwe vraagstukken zijn onderhevig aan mode: zij hebben behoefte aan houvast, aan ontwarring, aan een onmiddellijke oplossing. Ook het ontwikkelingsvraagstuk kent zijn modes. Zo'n mode is vereenvoudigend, reduceert de problemen en oplossingen tot één thema en negeert wat eerder gedacht en geschreven werd. Deze modes zijn voller van geloof dan van waarneming en redenering. Ze zijn van korte termijn, ze zijn stovuren in het moeizame proces van wetenschap. Zo'n mode is ook demagogisch, met zijn eigen incrowd, zijn eigen establishment. Die establishment protegeert elkaar en nodigt elkaar uit voor het ene symposium na het andere. Zij vormt een hechte groep die niet-gelovigen verdoemt, maar tegelijkertijd onderling het eerstgeboorterecht betwist.

In de periode van 1965 tot nu heeft het ontwikkelingsvraagstuk vier grote modes gekend. Zij hadden hun hoogtepunten in:

- 1966: „agriculture”;
- 1968: „population control”;
- 1972: „self reliance”;
- 1976: „basic needs”.

Vaak betekent een mode het terugkeren van oude problemen en oplossingen in een nieuwe gedaante. Zo is er heel wat identieks te vinden in het dorpsherstel van Boeke (reconstructie van de oude dorpsgemeenschappen, gebaseerd op zelfvoorziening, onder andere voor voedsel), in de „community development” van het einde van de jaren vijftig (ontwikkeling vanuit de dorpsgemeenschappen, in belangrijke mate buiten marktverband) en in het „basic needs”-model van het midden der jaren zeventig.

In dit artikel wordt ingegaan op het ontstaan en de geschiedenis van de genoemde vier modes in het ontwikkelingsvraagstuk en wordt getracht in kaart te brengen door welke factoren zij zijn bepaald.

„Agriculture” en „population control”

Tijdens het begin van de jaren zestig werd een aantal pogingen ondernomen om lange-termijnprognoses te formuleren voor de toekomst van de wereld. Die prognoses waren

veelal gericht op het jaar 2000 en moesten dus een periode van bijna veertig jaar dekken. Dit gaf ze een speculatief karakter waardoor ze sterk tot de verbeelding spraken. In Nederland was onder andere de „Werkgroep 2000” actief; in de Verenigde Staten de „Rand Corporation” 1). Het waren eerste aanlopen tot een — nimmer tot wasdom gekomen — poging tot futurologie.

De kwantificeringen maakten duidelijk dat een snelle bevolkingsgroei plaatsvond en dat zelfs van een „bevolkingsexplosie” kon worden gesproken. De geconstateerde trends werden geëxtrapoleerd en er ontstond (Club van Rome avant la lettre) een lichte paniek over de mogelijke consequenties. Die consequenties werden op drie terreinen verwacht: a. hongersnoden; b. overweldiging van de westerse volkeren door die van de arme landen; c. chaotisering door de dreiging van „standing-room only”.

Alvorens hierop nader in te gaan kan worden opgemerkt dat in de arme landen zelf de bevolkingsgroei reeds eerder als een probleem werd ervaren; voor sommige gebieden lag de probleemkenning ver terug (zie bijvoorbeeld Boekes analyse van de relatie tussen bevolkingsgroei en sociaal-economische ontbinding van het Aziatische platteland). In andere landen heeft de onderkenning al in de jaren vijftig een actief beleid tot gevolg gehad. Voorbeelden zijn het eerste vijfjarenplan van India (1951–1956) en de campagnes voor geboorteregeling in de Volksrepubliek China kort na de voltooiing van de revolutie.

Van wereldwijde erkenning was echter nog geen sprake. Integendeel, de mondiale organisaties droegen er in feite aan bij dat zo'n erkenning achterwege bleef. Zo schreef J. Huxley, de vroegere directeur-generaal van de Unesco, in 1964 2):

„One of the great scandals of the present century is that owing to pressure, mainly from Roman-Catholic countries, the World Health Organization has not been allowed even to consider the effects of population density on health in its deliberations”.

Het spookbeeld van hongersnoden werd geschraagd door de voedseltekorten die zich voordeden in Zuid-Azië en door de waarschuwingen van de zijde van de Food and Agriculture Organization (FAO). B.R. Sen, de toenmalige directeur-generaal van de FAO, rekende in 1965 de deelnemers aan de Wereldbevolkingsconferentie te Belgrado voor dat, indien niet rond het jaar 2000 de wereldbevolking zou worden gestabiliseerd, catastrofes onvermijdelijk zouden zijn 3). Een

* De auteur is buitengewoon hoogleraar in de economische problematiek der ontwikkelingslanden aan de Rijksuniversiteit te Groningen en raadgever bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

1) Werkgroep 2000, *Katernen 2000*, Amersfoort, 1966; T.J. Gordon en O. Holmes, *Report on a long-range forecasting study*, The Rand Corporation, Santa Monica, 1964.

2) P. Muntendam, *Wereldbevolkingsgroei en wereldgezondheidszorg*, Symposium „De mens in dichte pakking”, Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, Amsterdam, juni 1966.

3) B.R. Sen, *Food, population and human rights*, Wereldbevolkingsconferentie, Belgrado, augustus 1965.

zelfde beeld beschreef F. Baade in zijn boek *Der Wettlauf zum Jahre 2000*, dat in 1963 verscheen en dat veel aandacht trok. Baade achtte de situatie dusdanig onhanteerbaar dat hij in zijn laatste hoofdstuk buitenaardse wezens in de Verenigde Naties laat optreden om de wereld tot rede te brengen 4).

Met nadruk werd door vrijwel alle auteurs uit deze periode opgemerkt dat de ontwikkelingslanden de oorzaak van de problemen waren. In de rijke landen, zo werd gesteld, was de bevolkingsgroei veel lager en zou economisch gemakkelijk kunnen worden opgevangen. Het waren de arme landen die de moeilijkheden veroorzaakten en die het westen bedreigden. I. A. Diepenhorst was in dit opzicht onverbloemd toen hij in 1966 te Amsterdam een congres over het bevolkingsvraagstuk opende en onheilspekkend zei: „there are some who estimate that by the turn of the century half the human race will consist of Chinese” 5).

Qua ontwikkelingsmode vertaalde dit beeld zich in twee richtingen. In de eerste fase kwam het accent sterk te liggen op de noodzaak van vergroting van de voedselproductie. Alleen op die wijze zou de bevolkingsgroei kunnen worden bijgehouden en zouden rampen kunnen worden voorkomen. Ul Haq registreerde 1966 als hoogtepunt van de druk op „agriculture” in het ontwikkelingsvraagstuk 6).

De bevolkingsgroei zelf, hoewel in het licht van de lange-termijnprognoses onderkend als een gigantisch probleem, bleef in eerste instantie buiten discussie als object van beleid. Met name de katholieke westerse landen bleven er zich op moralistische gronden met hand en tand tegen verzetten om geboortebepaling in het ontwikkelingsvraagstuk te betrekken. Dit veranderde pas toen het Vaticaans Concilie, in navolging van een wereldwijde herbezinning op dit vraagstuk, resulteerde in een nieuwe moraal ten opzichte van geboorteregeling.

Na zo'n koerswending zijn de rijke landen geneigd om hun nieuwe inzichten onmiddellijk aan de wereld op te leggen. Zo kondigde de toenmalige Nederlandse minister voor Ontwikkelingssamenwerking tijdens een debat met de Tweede Kamer aan, dat de Nederlandse regering had besloten tot uitvoering van twee projecten voor geboortebepaling te zullen overgaan. Tijdens de verdere discussie kwam naar voren dat hij zich die projecten in Afrika dacht, terwijl ook bleek dat hij daarover nog niet met Afrikanen had gesproken. Hoewel dat nu — op zijn zachtst gezegd — vreemd aandoet, accepteerde de Kamer toen deze ministeriële positie zonder meer. Kennelijk woog het nieuwe inzicht zwaar en moesten de soevereiniteit van anderen en het beginsel van non-interventie daarvoor wijken.

Ul Haq noteerde 1968 als het jaar waarin alle aandacht van de ontwikkelaars op geboortebepaling werd geconcentreerd. De rage duurde niet lang. Tijdens de voorbereiding van de strategie voor het tweede ontwikkelingsdecennium in 1970 was het onderwerp al weer op de achtergrond geraakt.

„Self reliance”

Ondanks de dekolonisatie zijn de ontwikkelingslanden economisch sterk afhankelijk gebleven van de rijke landen. Deze afhankelijkheid manifesteert zich in verschillende vormen. Voorbeelden zijn het monetaire systeem dat door de rijke landen wordt beheerst en waarin de ontwikkelingslanden een tweederangs positie innemen, de afhankelijkheid van hulp, investeringen en toegang tot de kapitaalmarkt voor financiering van de tekorten op de betalingsbalansen van de arme landen, de sterke prijsschommelingen op de grondstoffenmarkten en de toenemende schuld van arm aan rijk.

Aan het eind van de jaren zestig trachtten de ontwikkelingslanden dit juk af te schudden en tot een beleid op eigen kracht te komen: „self-reliance”. Deze „self reliance” betekende dat de arme landen voortaan zelf hun doel en strategie van

ontwikkeling wensten te bepalen en hun ontwikkeling zoveel mogelijk uit eigen middelen wilden financieren (Tinbergen: „eigen hulp”). Met name de afhankelijkheid van ontwikkelingshulp, die naar omvang en inhoud eenzijdig door de rijke landen werd vastgesteld, zat de arme landen dwars.

De wens tot „self reliance” werd versterkt toen bleek dat de onderhandelingen over veranderingen in de economische betrekkingen tussen arm en rijk (meer hulp, gunstiger handelsvoorwaarden) in de Unctad weinig of niets opleverden. Andere factoren waren de successen van China, dat zich op eigen kracht bleek te kunnen ontwikkelen en internationaal een sterke positie kon innemen, en de toenemende aandacht van de groep „non-aligned”-landen voor economische vraagstukken. Deze groep werd destijds geformeerd ter veiligstelling van de politieke positie van de arme landen tussen het oost- en westblok en verlegde haar interesse, na het vermindere van de koude oorlog, naar economische problemen.

Het „self reliance”-beleid kreeg internationaal gestalte in de verklaringen die door de groep van „non-aligned”-landen werden opgesteld tijdens hun bijeenkomsten te Lusaka (1970) en Georgetown (1972) 7). In deze verklaringen werd het accent gelegd op de onderlinge samenwerking tussen ontwikkelingslanden en op de versteviging van hun positie ten opzichte van de rijke landen. De onderlinge samenwerking betrof terreinen als handel (producentenkartels, vrij-handelszones, onderlinge preferenties, onderlinge transportafspraken), financiële samenwerking (afrekening in eigen valuta, onderlinge kredietverlening), gezamenlijke standpuntbepaling ten aanzien van buitenlandse particuliere investeringen en samenwerking op het terrein van wetenschap en techniek.

De versterking van hun positie ten aanzien van de rijke landen concentreerde zich op onderwerpen als soevereiniteit over natuurlijke hulpbronnen, het recht om ondernemingen te nationaliseren tegen zelf te bepalen voorwaarden, alsmede het recht om producentenkartels en preferentiële handelsblokken te vormen. Over deze onderwerpen is met name onderhandeld bij de formulering van het *Charter of economic rights and duties of states*, dat in 1974 in het kader van de Verenigde Naties is opgesteld. Het is een belangrijke bijdrage aan het volkenrecht geworden en betekent een wezenlijke steun voor de economische verzelfstandiging van de arme landen.

Uit het bovenstaande zal het duidelijk zijn dat de formulering van het „self reliance”-beleid primair een aangelegenheid van de ontwikkelingslanden zelf is geweest; de rijke landen hebben daar ambivalent op gereageerd. Enerzijds hebben zij de „self reliance”-conceptie omhelsd. Zij konden ook moeilijk anders. Met name de ontwikkelingslobbies in de rijke landen hebben voortdurend economische verzelfstandiging van de arme landen bepleit. Toch is die omarming niet van ganser harte geweest en hoofdzakelijk beperkt gebleven tot lippen-dienst aan het beginsel. Een werkelijke bijdrage aan conceptualisering en aan realisering van „self reliance” van de arme landen hebben de rijke landen niet of nauwelijks geleverd.

Dit komt omdat — anderzijds — „self reliance” van de arme landen betekent dat deze landen zich afzetten tegen de rijke landen. In het economisch verkeer komt „self reliance” van de arme landen neer op een poging om op basis van eigen kracht, individueel of als groep, hun positie ten opzichte van de rijke landen te versterken. Dat betekent agressief economisch gedrag: bijvoorbeeld producentenkartels en onderlinge handelspreferenties.

4) F. Baade, *Der Wettlauf zum Jahre 2000*, in 1964 uitgegeven als: *Wedloop naar het jaar 2000*, J. J. Tijl, Zwolle.

5) I. A. Diepenhorst, openingsrede symposium „De mens in dichte pakking”, Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen, Amsterdam, juni 1966.

6) M. Ul Haq, *The poverty curtain: choices for the third world*, Columbia University Press, New York, 1976.

7) Kenmerkend voor het negeren door de rijke landen van het „self reliance”-concept is dat deze twee verklaringen — voor zover mij bekend — nimmer in handboeken over het ontwikkelingsvraagstuk zijn opgenomen.

In de ontwikkelingsamenwerking betekent het, dat de arme landen bemoeienis door de rijke landen met hun interne beleid afwijzen. Gegeven de wens van vele rijke landen om zoveel mogelijk medebepalend te zijn ten aanzien van het ontwikkelingsbeleid van de arme landen, betekent dit een onvermijdelijk conflict. In een later stadium hebben de rijke landen via simplificering en herinterpretatie getracht het begrip „self-reliance” naar hun hand te zetten. Deze herinterpretatie hield in, dat „self-reliance” niet voor de ontwikkelingslanden zou gelden als naties, maar voor de groepen aan de basis binnen deze landen. Daarmede werd aansluiting gezocht bij de herverdelingsformules van het Tweede Ontwikkelingsdecennium.

De arme landen beschouwden dit als bedreigend omdat het een losweken betekende van de doeleinden van beleid voor de basisgroepen van die van de centrale overheden. Het gevolg was dat de ontwikkelingslanden het begrip „self-reliance” buiten de internationale discussie gingen houden. Daardoor vervaagde de „self-reliance” voordat het tot een mode-artikel van de rijke landen kon uitgroeien.

„Basic needs”

Tijdens het opstellen van de VN Ontwikkelingsstrategie voor de periode 1970-1980 werd duidelijk dat het groeitempo van het BNP in de ontwikkelingslanden gemiddeld hoog lag, maar dat de inkomensverdeling binnen de arme landen schever werd. Hoewel in de eerste groeifasen polarisering in de inkomensverhoudingen een algemeen verschijnsel is, werd toch in de Ontwikkelingsstrategie benadrukt dat gezocht diende te worden naar wegen en middelen om tot betere inkomensspreiding te komen. Ook werd de noodzaak beklemtoond om de gehele bevolking zo spoedig mogelijk te voorzien in haar basisbehoeften, zoals behuizing, kleding, onderwijs en gezondheidszorg.

In 1973 werden door het Institute of Development Studies te Sussex en door de Wereldbank een aantal symposia georganiseerd over de mogelijkheden om de inkomensverdeling in de ontwikkelingslanden te verbeteren. Dit heeft onder andere geresulteerd in het rapport *Redistribution with growth* 8). In dit boek werden concrete voorstellen gedaan om reeds tijdens de vroege fasen van economische ontwikkeling de inkomensverdeling te egaliseren. Uit deze studies kwam naar voren dat het een moeilijk object is dat zowel drastische beleidsveranderingen op macro-niveau vergt (herverdeling en toegang tot produktiemiddelen, inkomens- en produktiepolitiek gericht op werkgelegenheid en inkomensspreiding, progressieve belasting ter financiering van onderwijs, gezondheidszorg en overdrachten) als op micro-niveau (projecten gericht op specifieke sectoren, regio's en doelgroepen). Op beide niveaus mag politieke tegenstand van gevestigde belangen worden verwacht.

Een volgende impuls ontstond door de rede die R.S. MacNamara in 1973 als president van de Wereldbank hield voor de jaarvergadering van de Bank. In zijn toespraak legde MacNamara de nadruk op het achterblijven van de onderste 40% van de bevolking in het ontwikkelingsgebeuren en hij bepleitte specifieke acties om de positie van deze groepen te verbeteren 9).

Daarna trad een fase in van simplificering en mode-vorming. Dit kwam tot uiting tijdens de Wereldwerkgelegenheidsconferentie die de ILO in 1976 heeft georganiseerd. Tijdens deze conferentie werd alle aandacht gefixeerd op het begrip „basic needs”. Ter vervulling daarvan werden politiek en economisch zeer ingewikkelde problemen en oplossingen als eenvoudigheden aangedragen. Strategieën tot realisatie van deze ingrepen werden niet of nauwelijks ontwikkeld en de politieke componenten — die eerdere pogingen tot bijvoorbeeld landhervorming en progressieve belastingen hadden gefnuikt — bleven buiten beschouwing. Het concept kreeg een sloganachtig karakter en werd daardoor ontvankelijk voor beïnvloeding en herinterpretatie 10).

Deze lijn kruiste in 1976 een geheel andere. Bedoeld wordt

de houding van de rijke landen zoals die bepaald werd door acute economische moeilijkheden (recessie, werkloosheid, verhoogde olieprijs, grondstoffenschaarste, betalingsbalanstekorten) en door, zoals H. Kahn het karakteriseert, de ideologie van de „nieuwe klasse” 11).

Deze ideologie vindt zijn oorsprong in het verzet tegen de bestaande machts- en gezagsverhoudingen en de daarbij behorende normen van de jaren zestig en de vertaling daarvan naar sociaal-economische problemen in de jaren zeventig. Dit heeft onder andere geleid tot twijfel aan de wenselijkheid van verdere economische groei, tot de verwerping van grootschalige, vervreemdende produktiestructuren en tot verzet tegen verdere aantasting van het milieu. Positief gesteld komen de ideeën neer op een herverdeling van inkomen in plaats van groei, op kleinschaligheid in produktie en in bestuur, op participatie in besluitvormingsprocessen, op milieuvriendelijke produktie en daaraan aangepaste nieuwe levenswijzen. In slogans: „redistribution”, „small is beautiful”, „participation”, „new life styles”.

De acute economische moeilijkheden van de rijke landen en de ideologie van de „nieuwe klasse” hebben grote invloed uitgeoefend op de discussie over de „basic needs”-gedachte. Vanuit de rijke landen werd het element groei in de strategie steeds meer naar de achtergrond gedrongen en werden de herverdelings-elementen meer naar voren gehaald. Het accent kwam te liggen op zelfvoorziening door de arme landen in hun eigen basisbehoeften met behulp van arbeidsintensieve, simpele produktieprocessen. Daarmede werd aan „basic needs” een anti-industrie notie gegeven. En dat klopt met het belang van de rijke landen: de snelle industrialisatie die thans in de arme landen plaatsvindt hindert ons. De export van de arme landen dwingt ons tot herstructurering en steeds meer leggen de arme landen beslag op grondstoffen en energie. Tekenend in dit verband is het standpunt van de vakbeweging zoals dat bijvoorbeeld onder woorden is gebracht door H. Hofstede. Hij knoopt „basic needs”, de wenselijkheid van protectie en van economische isolatie van de arme landen tot één geheel aan elkaar vast 12).

Het gaat echter niet alleen om belangen: ook in ideologisch opzicht hebben de rijke landen de „basic needs”-conceptie aan hun inzichten dienstbaar gemaakt. Veel van de nieuwe overtuigingen hebben zij er in kunnen lozen. Hervreemding, kleinschaligheid, participatie, milieubehoud en nieuwe levensstijlen passen goed bij een op basisbehoeften gerichte, zelfvoorzienende produktie.

Deze herinterpretatie van „basic needs” onder invloed van de rijke landen heeft opvallende gevolgen gehad. Toen de „basic needs”-conceptie ontstond verzetten de rijke landen zich: zij vreesden dat zij meer hulp zouden moeten geven. De arme landen omhelsden het: zij hoopten dat een commitment van de rijke landen tot verbetering van de positie van de armsten, realisatie van de nieuwe internationale economische orde zou betekenen. Met andere woorden: de arme landen verwachtten van de rijke landen additionele hulp en meer kansen voor hun ontwikkeling.

Na de herinterpretatie zijn de bordjes verhangen. Nu zijn de rijke landen warme voorstanders omdat de conceptie is aangepast aan hun eigen economische behoeften en aan hun eigen ideologie. Bovendien zou het wel eens tot belangrijke vermindering van de hulpverplichting kunnen leiden 13).

8) H. Chenery e.a. *Redistribution with growth*, Oxford University Press, Londen, 1974.

9) R.S. MacNamara, *Address to the board of governors*, Washington, oktober 1973.

10) L. Emmerij, Arme landen met slogans niet geholpen, *NRC Handelsblad*, 18 maart 1978.

11) H. Kahn, *Briefing notes symposium Alternatives to growth*, Houston, oktober 1977.

12) H. Hofstede, *Internationale arbeidsverdeling*, lezing te Groningen, 13 maart 1978.

13) Zie het advies van de Nationale Adviesraad voor Ontwikkelingsamenwerking, *Advies bilaterale hulp*, Den Haag, november 1977. Hierin wordt geadviseerd alleen hulp te geven aan landen, die een „basic needs”-politiek voeren (dat zijn er maar enkele).

Thans, na de herinterpretatie, verzetten de arme landen zich. Zij vrezen dat hun groei op de achtergrond zal raken, dat zij door de anti-industrie notie gedoemd zullen worden primitieve landbouw- en grondstoffeneconomieën te blijven, zij vrezen legitimering van het protectiebeleid van de rijke landen, zij vrezen minder hulp, zij vrezen dat het accent op herverdeling politieke spanningen en autoritaire regimes zal oproepen. Bovendien zien de regeerders van de arme landen hun eigen belangen bedreigd. En: hoe oprecht zijn de wensen tot herverdeling, kleinschaligheid en participatie van de rijke landen? Passen zij dat zelf toe? En waarom verminderen zij dan hun hulp?

Projectie

Als wij de modes in het ontwikkelingsvraagstuk van de laatste jaren bezien, dan blijkt dat de rol van de rijke landen daarin groot is geweest. De modes „agriculture” en „population control” zijn ontstaan uit de lange-termijnprognoses die in de rijke landen werden geformuleerd. De „population control” volgde de „agriculture” op toen door verandering in de westerse moraal geboortebeperving aanvaardbaar werd. De „self reliance” stamt uit de ontwikkelingslanden zelf. De rijke landen hebben de „self reliance” beleidsmatig genegeerd en in hun filosofie voor ontwikkelingssamenwerking ondergeschikt gemaakt aan de wens om zelf invloed uit te oefenen op de ontwikkelingsgang van de arme landen. De „basic needs” vindt zijn oorsprong in objectieve constatering, maar werd door de rijke landen omgebogen naar een herverdelingsbeleid gecombineerd met een anti-industrie notie, conform de ideologie en economische belangen van de rijke landen in het midden van de jaren zeventig.

De invloed van de rijke landen op de totstandkoming en op de ombuiging van modes in het ontwikkelingsvraagstuk is noch bepaald door fundamentele maatschappij-inzichten, noch door nieuwe wetenschappelijke visies. In feite wordt de westerse modepositie bepaald door eigen vermeende of reële economische belangen en door korte-termijnvariëaties in ideologie.

Het projecteren van ideologische inzichten door de rijke landen op de arme landen wordt door verscheidene factoren bevorderd. De meest fundamentele kracht is het verbeterings-ethos dat de westerse mens bezielt en dat onvermijdelijk moet leiden tot actieve bemoeienis met de gehele wereld, inclusief de arme landen. Het gaat om diepliggende karakteristieken van de na-middeleeuwse christelijke cultuur, die door vele historici en cultuurfilosofen zijn beschreven. Het gaat om het verwerpen van de gebroken wereld waarin wij leven, en om de wil deze te herstellen en toe te werken naar de „world-to-come”. Het leidt tot grote activiteit, tot het ontwerpen van blauwdrukken, tot het kritiekloos uitdragen van eigen waarden en normen en tot een bijna onbegrensde energie vanuit schuldgevoelens voor het continue te kort schieten 14).

De tragiek is dat ontwikkelaars enerzijds en historici en cultuurfilosofen anderzijds in gescheiden werelden leven. Zij weten nauwelijks van elkaars bestaan. Daardoor ontstaat wederzijdse eenzijdigheid: de ontwikkelaars ontbreekt het aan inzicht in eigen vooringenomenheid, de historici aan inzicht in de actuele sociale en economische krachten.

Een tweede factor is dat de korte-termijnvariëaties in de westerse ideologie buitengewoon moeilijk zijn te verwezenlijken in de rijke landen zelf. De sociaal-economische structuur, die in deze landen is gegroeid, blijkt nauwelijks wezenlijk te kunnen veranderen binnen een overzienbare termijn (al was het alleen al door de internationale concurrentie tussen landen en bedrijven en — ondanks alles — de algemene wens om werk en een hoger inkomen te hebben).

Het wegprojecteren van onze ideologieën naar de ontwikkelingslanden biedt in twee opzichten een oplossing. Ten eerste betekent het een uitlaat voor onze idealen en het biedt een mogelijkheid aan mensen uit onze landen die tot ver-

werkelijking van deze idealen willen komen dat — als ontwikkelingswerkers — concreet te doen. Ten tweede betekent het dat de ideologie tot onderwerp van politiek kan worden verklaard. De nieuwe levensstijlen, de kleinschaligheid en de participatie kunnen in de programma's van politieke partijen in de rijke landen worden opgenomen (onder doorverwijzing naar de derde wereld) waardoor deze programma's tegemoetkomen aan de wensen van de kiezers.

Een laatste factor is de feitelijke westerse overheersing van de internationale ontwikkelingsinstrumenten. Die overheersing betekent dat, als het ware automatisch, westers denken en westers belang tot universele waarden worden verklaard. De beleidssalto's van met name de bilaterale hulpprogramma's illustreren dit.

De laatste jaren begint in de wereld van de ontwikkelaars een besef voor deze projectie-mechanismen te ontstaan. In zijn *Poverty curtain* schreef M. Ul Haq in 1976 6):

„One of the most pleasurable sins of development planners is their addiction to development fashion. We have seen a number of fashionable prescriptions sweep the world in the last two decades”.

In 1977 schreef L.J. Zimmerman in zijn essay over *A reconsideration of economic development theories 1952-1977* 15):

„Western social scientists have the incorrigible habit of projecting their problems onto the Third World: i.e. to make our problems their problems”.

Dit inzicht kan leiden tot meer objectivering van het ontwikkelingsvraagstuk. En dat is nodig. Al in 1964 waarschuwde H. Baudet 16):

„Het ontwikkelingsaspect van de huidige wereldsituatie heeft aan het westen een historische rol opgelegd, die ons letterlijk zozeer op het lijf is geschreven, dat dit feit in onze geest als het ware een rood lampje dient te ontsteken om ons tot bijzondere rekenschap en zelfanalyse aan te manen, omdat de predispositie een slechte leidvrouw is, altijd geneigd het oordeel te vertekenen”.

Slot

Ten slotte: wat zal de komende mode zijn? Het is waarschijnlijk dat deze — evenals in het verleden — zal worden bepaald door de economische positie van de arme landen en door de economische moeilijkheden en ideologie-variëaties van de rijke landen.

De arme landen zullen, naar mag worden aangenomen, reageren op de „basic needs”-periode en zullen trachten hun groei en industrialisatie veilig te stellen. Dit zullen zij proberen door continuering en vergroting van de export van eindproducten naar de rijke landen of, als dat op protectionisme stuit, door productie voor eigen markten. Verder zullen de arme landen te kampen krijgen met toenemende onderlinge tegenstellingen als gevolg van het economisch steeds verder uit elkaar groeien: sommige ontwikkelingslanden exportereren reeds meer eindproducten dan zij importeren. Ook zullen zij gehinderd blijven worden door de wereldwijde inflatie, door hun afhankelijke positie in het monetaire systeem en door de continue recessie in de rijke landen. Al deze factoren bij elkaar zullen de ontwikkelingslanden enerzijds doen uitzien naar afspraken voor handelsafzet, prijzen en monetaire regelingen, anderzijds zullen zij trachten zich zoveel mogelijk los te maken van de rijke wereld, hoewel voor de meeste arme landen de mogelijkheden daarvoor klein zijn.

In de rijke landen zal de zorg voor werkgelegenheid en groei

14) Zie bijvoorbeeld de geschriften van H. Baudet, W. Sierksma, J. van Baal, D. de Rougemont enz.

15) L.J. Zimmerman, *A reconsideration of economic development theories 1952-1977*, Institute of Social Studies, Den Haag, december 1977.

16) H. Baudet, *De historische dimensie van de ontwikkelingsproblematiek*, Leuvense Universitaire Uitgaven, Leuven, 1964.

De relatie tussen de groei van de produktie en de groei van de arbeidsproduktiviteit en de werkgelegenheid

DRS. W.M. DERKS*

In het Praeadvies 1952 van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde stelt Verdoorn 1), dat er in de industriële bedrijfstak een vaste verhouding bestaat tussen de toename van de produktie en de toename van de arbeidsproduktiviteit. Deze verhouding is van belang voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid. In dit artikel wordt nagegaan in hoeverre in Nederland deze vaste verhouding in de industrie na 1950 is blijven bestaan. Tevens wordt onderzocht of in de landbouw en de dienstensector een constante relatie bestaat tussen de groei van de produktie en de groei van de arbeidsproduktiviteit.

De relatie tussen de produktie en de arbeidsproduktiviteit

De vaste verhouding tussen de toename van de produktie en de toename van de arbeidsproduktiviteit wordt in de literatuur aangeduid met de wet van Verdoorn. Die vaste verhouding kan worden weergegeven in een log-lineaire relatie:

$$\ln(y/a) = \alpha + \beta \ln y \quad (1)$$

waarin y = volume van de produktie
 a = werkgelegenheid
 α, β = coëfficiënten.

Vergelijking (1) kan worden herschreven tot:

$$\Delta \ln(y/a) = \beta \Delta \ln y \quad (2)$$

Omdat de verandering van de logaritme van een grootheid (maal honderd) bij benadering gelijk is aan de relatieve

verandering van die grootheid 2), kan men stellen dat volgens (2) de arbeidsproduktiviteit met $\beta\%$ stijgt, wanneer de produktie met 1% toeneemt. De coëfficiënt β geeft de elasticiteit weer van de arbeidsproduktiviteit ten opzichte van de produktie. Uit de wet van Verdoorn kan een relatie worden afgeleid tussen de groei van de produktie en de groei van de werkgelegenheid. Wanneer men (2) substitueert in de volgende definitievergelijking:

$$\Delta \ln a = \Delta \ln y - \Delta \ln(y/a) \quad (3)$$

dan krijgt men:

$$\Delta \ln a = (1-\beta) \Delta \ln y \quad (4)$$

De coëfficiënt $(1-\beta)$ geeft de elasticiteit van de werkgelegenheid ten opzichte van de produktie weer. Wanneer β gelijk

* De auteur was tijdens het schrijven van dit artikel medewerker aan het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Thans is hij medewerker van het Economisch Technologisch Instituut Limburg (ETIL) te Maastricht. Hij dankt Drs. J.H. von Eije, Drs. L. Hamminga en Drs. J.J. Siegers voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1) P.J. Verdoorn, *Welke zijn de achtergronden en vooruitzichten van de economische integratie in Europa en welke gevolgen zou deze integratie hebben, met name voor de welvaart in Nederland?*, Centraal Planbureau. Overdrukken no. 22, Den Haag, 1952, blz. 14.

2) Bij benadering geldt:

$$\frac{dx}{dT} = \frac{\Delta x}{\Delta T} = \Delta x \quad (T = \text{tijd}), \text{ zodat}$$

$$\Delta \ln x = \frac{d \ln x}{dT} = \frac{d \ln x}{dx} \cdot \frac{dx}{dt} = \frac{1}{x} \cdot \Delta x = \frac{\Delta x}{x} = \text{de relatieve verandering van } \bar{x}.$$

domineren. Daartoe zullen afspraken tussen de rijke landen onderling nodig zijn — zie de EG-toppen en die van de grote mogendheden — en tussen rijk en arm. De afspraken zullen liggen op het terrein van handel, groeimaatregelen en monetaire politiek. De ideologie van de „nieuwe klasse” zal wat naar de achtergrond worden gedrongen door de directe economische problemen. Hierdoor en door de actuele keuze voor of tegen nucleaire energie zal deze ideologie meer op de rijke landen zelf worden gericht dan op de arme landen. Ook in de rijke landen zal door dit alles behoefte aan regulerende afspraken bestaan.

Deze wederzijdse posities beginnen reeds tot uitdrukking te komen in nieuwe woorden in het internationale overleg: „interdependentie”, „management of the world economy”, „division of labour”, „pragmatisme”. Het laat zich denken dat op basis van deze noemers een tendens zal ontstaan om tot afspraken tussen de meest betrokkenen per probleemgebied te

komen: in de OECD heeft dit de naam „functionele differentiatie” gekregen. Uitgangspunt is het vinden van parallele belangen zodat alle betrokkenen baat hebben bij het arrangement. Boven zo'n afspraken-complex zou een samenvattende naam kunnen worden geplaatst, bijvoorbeeld één van de genoemde nieuwe woorden of een nog te verschijnen notie. Zodra de nieuwe denkbeelden voldoende momentum hebben gekregen zullen begrippen als „basic needs”, „nieuwe internationale economische orde” en „noord-zuid-dialogoog” op de achtergrond raken of hooguit nog dienen als verhullende geloofsartikelen. Daarna zal — zoals steeds — de keuze gaan tussen de ontwikkeling van een verder inhoudelijk beleid of van een futiele mode. De kans op het laatste is groot: steeds immers dreigen simplificering, generalisering en eenzijdige vertekening.

F. van Dam

is aan één, zal bij een stijging van de produktie de werkgelegenheid onveranderd blijven, omdat dan de procentuele stijging van de arbeidsproductiviteit gelijk is aan de procentuele stijging van de produktie. Indien β kleiner is dan één, stijgt de werkgelegenheid bij toename van de produktie; wanneer β groter is dan één, daalt de werkgelegenheid bij toename van de produktie. Voor een inzicht in de ontwikkeling van de werkgelegenheid is het dus van belang te weten of de wet van Verdoorn opgaat en welke hoogte de coëfficiënt β heeft. Verdoorn stelt in 1952, dat de elasticiteit β voor de meeste bedrijfstakken en de industrie als geheel de waarde 0,4 à 0,6 heeft 3).

De veronderstelling, dat de stijging van de arbeidsproductiviteit helemaal wordt bepaald door de stijging van de produktie, kan men afzwakken door de mogelijkheid open te laten, dat de toename van de arbeidsproductiviteit gedeeltelijk onafhankelijk is van de toename van de produktie. Wanneer we veronderstellen, dat er een trendmatige autonome toename van de arbeidsproductiviteit is, kan vergelijking (1) uitgebreid worden met de tijd als verklarende variabele (T: 1950 = 1, 1951 = 2, enz.):

$$\ln(y/a) = \alpha + \gamma T + \beta \ln y \quad (5)$$

Vergelijking (5) kan worden herschreven tot:

$$\Delta \ln(y/a) = \gamma + \beta \Delta \ln y \quad (6)$$

Substitutie van (6) in (3) geeft:

$$\Delta \ln a = -\gamma + (1-\beta) \Delta \ln y \quad (7)$$

Omdat de wet van Verdoorn niet geldt in geval van conjuncturele fluctuaties, doch uitsluitend voor de ontwikkeling op de lange termijn 4), is van de waarnemingen het voortschrijdend gemiddelde over zeven jaar genomen, voordat de logaritmen werden berekend 5). Het voortschrijdend gemiddelde van de produktie vertoont in de beschouwde sectoren voortdurend een stijging. Bij een dalende produktie is de relatie tussen de produktie en de arbeidsproductiviteit mogelijk anders dan bij een stijgende produktie.

De industrie

Het volume van de produktie 6) van de industrie 7) kan worden berekend uit de *Nationale rekeningen* 8), evenals de werkgelegenheid 9). De reeksen kunnen met behulp van de *Macro Economische Verkenning* 10) worden aangevuld met de verwachtingen voor 1977 en 1978. Schatting voor de periode 1950 t/m 1976 11) van vergelijking (5) geeft een waarde van de coëfficiënt γ , die niet significant van nul verschilt. Wanneer men daarom overgaat tot schatting van vergelijking (1), krijgt men:

$$\ln(y/a)_2 = 4,30 + 0,93 \ln y_2 \quad (8)$$

(47,37) a) (34,33) a) $\bar{R} = 0,992$

a) t-waarde.

waarin $(y/a)_2$ = arbeidsproductiviteit in de industrie (secundaire sector)
 y_2 = volume van de produktie in de industrie
 \bar{R} = voor vrijheidsgraden gecorrigeerde multipele correlatiecoëfficiënt.

Gezien de hoge waarden van t en \bar{R} krijgt men de indruk, dat ook na 1950 de wet van Verdoorn is blijven gelden 12). De elasticiteit β heeft echter een veel hogere waarde dan bij Verdoorn: 0,93 tegen 0,4 à 0,6. De coëfficiënt lijkt in Nederland na 1950 bijna verdubbeld ten opzichte van vóór de tweede wereldoorlog.

Ter vergelijking met de navolgende schattingen wordt de schatting van vergelijking (2) gegeven:

$$\Delta \ln(y/a)_2 = 0,95 \Delta \ln y_2 \quad (9)$$

(16,79) $\bar{R} = 0,454$

De elasticiteit β heeft in vergelijking (8) en (9) ongeveer dezelfde waarde (resp. 0,93 en 0,95). De multipele correlatiecoëfficiënt \bar{R} is gedaald van 0,992 naar 0,454. Dit sluit aan bij hetgeen in voetnoot 12 is opgemerkt.

Wanneer de totale in beschouwing genomen periode opgesplitst wordt in deelperioden, dan krijgt men een meer gedifferentieerd beeld. Er zijn drie deelperioden te onderscheiden, waarbij de coëfficiënt γ in twee deelperioden wel significant van nul verschilt. Bij schatting van vergelijking (5) blijkt er echter een hoge mate van multicollineariteit 13) te bestaan tussen de tijdsvariabele T en $\ln y_2$, waardoor de geschatte coëfficiënten zeer onbetrouwbaar worden 14). De schatting van β en γ voor de deelperioden wordt daarom gedaan met vergelijking (2) en (6). De voortschrijdende gemiddelden over zeven jaar worden aangeduid met het middelste jaar. De te onderscheiden drie deelperioden zijn dan: 1954 t/m 1963, 1964 t/m 1968 en 1969 t/m 1973. De laatste deelperiode wordt uitgebreid met de waarnemingen, waarin de verwachtingen voor 1977 en 1978 zijn verwerkt, omdat die waarnemingen zeer goed aansluiten bij de relatie, die gevonden wordt met de vijf voorafgaande waarnemingen. Uitgaande van de vergelijkingen (2) en (6) vindt men dan voor de drie deelperioden de volgende schattingen:

$$1954-1963: \Delta \ln(y/a)_2 = 0,73 \Delta \ln y_2 \quad (10)$$

(88,84) $\bar{R} = 0,945$

$$1964-1968: \Delta \ln(y/a)_2 = -0,0610 + 1,95 \Delta \ln y_2 \quad (11)$$

(-1,86) (3,93) $\bar{R} = 0,885$

$$1969-1975: \Delta \ln(y/a)_2 = 0,0267 + 0,85 \Delta \ln y_2 \quad (12)$$

(27,37) (42,14) $\bar{R} = 0,998$

Ter illustratie van de relatie tussen de arbeidsproductiviteit en de produktie en met name ter verklaring van de relatie in vergelijking (11) is in figuur 1 $\Delta \ln(y/a)_2 \times 100$ afgezet tegen $\Delta \ln y_2 \times 100$.

3) Verdoorn, op cit., blz. 14.

4) Idem.

5) De lengte van de periode, waarover het gemiddelde wordt genomen, moet groter zijn dan de lengte van de langste conjunctuurcyclus. Ter benadering van de trend wordt een voortschrijdend gemiddelde genomen over 75 maanden door J. van Duijn en P. Verpoorte in: *Dating postwar business cycles in the Netherlands, 1948-1975*, rapport no. 27, Interuniversitaire Interfaculteit Bedrijfskunde, Delft, 1977, blz. 8.

6) Bruto toegevoegde waarde, marktprijzen van 1970, exclusief omzetbelasting.

7) Bedrijfstakken 1 t/m 5 van de SBI, dus inclusief openbare nutsbedrijven, bouwnijverheid en installatiebedrijven.

8) CBS, *Nationale rekeningen 1976*, Den Haag, 1977, combinatie van tabel 28 en tabel 30.

9) Arbeidsvolume (zelfstandige bedrijfshoofden, medewerkende gezinsleden en werknemers), gemeten in manjaren, CBS, op cit., tabel 50.

10) CPB, *Macro economische verkenning 1978*, tabel IV - 14.

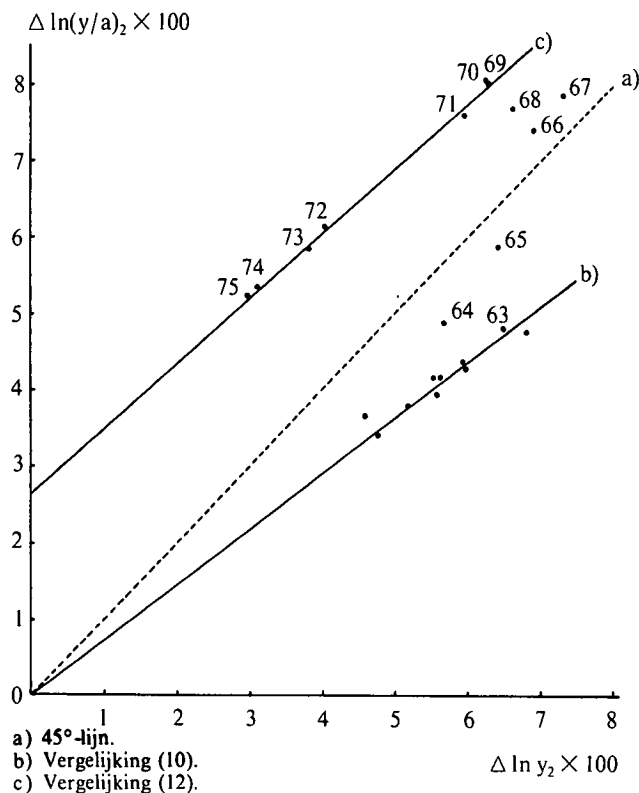
11) Vanwege het feit, dat een voortschrijdend gemiddelde over zeven jaar wordt gehanteerd, resteren 21 waarnemingen.

12) Men moet er hierbij wel rekening mee houden, dat de schatting met niveaugrootheden in verhouding veel hogere waarden van t en \bar{R} geven dan schattingen met (relatieve) veranderingen van niveaugrootheden.

13) Multicollineariteit betekent, dat er een lineaire relatie bestaat tussen verklarende variabelen. Dit verschijnsel treedt vaak op bij schatting met niveaugrootheden.

14) Zie: E. Malinvaud, *Statistical methods of econometrics*, Amsterdam, 1970, blz. 218.

Figuur 1. De relatie tussen de groei van de produktie en de groei van de arbeidsproductiviteit in de industrie

Volgens vergelijking (10) is in de eerste deelperiode de elasticiteit van de arbeidsproductiviteit ten opzichte van de produktie gelijk aan 0,73. Sabolo 15) vindt voor Nederland voor de periode 1953-1967 een waarde van β van 0,77. De resultaten sluiten goed bij elkaar aan. Gezien het resultaat van Verdoorn ($\beta = 0,4$ à $0,6$) is de elasticiteit na de tweede wereldoorlog groter dan ervoor. Kaldor 16) vindt bij een schatting met waarnemingen van twaalf geïndustrialiseerde landen, waaronder Nederland, voor de periode 1953-1964 een waarde van ongeveer 0,5. Nederland realiseerde in de jaren vijftig en begin jaren zestig dus een hogere stijging van de arbeidsproductiviteit in de industrie bij gegeven produktie dan veel andere geïndustrialiseerde landen.

Analoog aan vergelijking (4) kan uit vergelijking (10) een relatie tussen de werkgelegenheid en de produktie worden afgeleid.

$$1954-1963: \Delta \ln a_2 = 0,27 \Delta \ln y_2 \quad (13)$$

(Directe schatting van (13) geeft dezelfde coëfficiënt).

Een stijging van de produktie in de industrie met 1% veroorzaakte tijdens de eerste deelperiode een stijging van de werkgelegenheid in de industrie met slechts 0,27%.

De waarnemingen tot 1963 zijn in figuur 1 zonder aanduiding gegeven. In die figuur zien we, dat na 1963 een versnelling in de stijging van de arbeidsproductiviteit optreedt. Deze versnelling wordt in het Vintaf-model 17) toegeschreven aan een versnelde afstoot van oude jaargangen van de kapitaal-goederenvoorraad. Na 1965 liggen de punten in figuur 1 boven de 45°-lijn. De procentuele stijging van de arbeidsproductiviteit is dan groter dan de procentuele stijging van de produktie. Dit betekent volgens vergelijking (3), dat na 1965 de werkgelegenheid in de industrie daalt. De tweede deelperiode (1965 t/m 1968) wordt gekenmerkt door een versnelling in de stijging van de arbeidsproductiviteit. Volgens vergelijking (11) had een extra stijging van de produktie met 1% een stijging van de produktiviteit met bijna 2% tot gevolg.

Gezien de waarden van \bar{R} en t is de verklaring in (11) duidelijk minder dan in (10) en (12). De tweede deelperiode kan worden gezien als de overgangsfase van de eerste naar de

derde deelperiode. Cripps en Tarling 18) komen in een onderzoek met waarnemingen van twaalf landen waaronder Nederland tot de conclusie, dat de wet van Verdoorn niet geldt voor de periode 1965-1970. De versnelling in de stijging van de arbeidsproductiviteit eindigt in 1969. Er ontstaat dan een nieuwe relatie tussen de stijging van de arbeidsproductiviteit en de stijging van de produktie. Die relatie is gegeven in vergelijking (12).

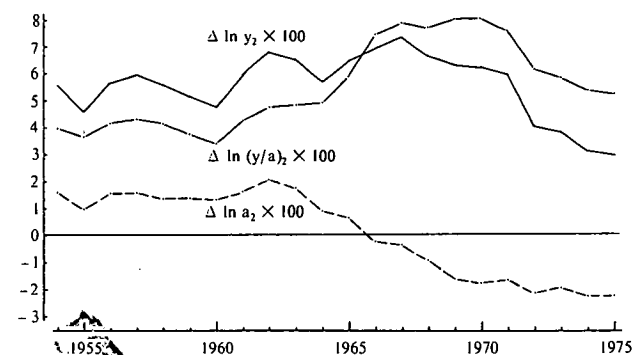
In figuur 1 kan men de overgang van de eerste naar de laatste deelperiode als volgt beschrijven. De lijn, die de relatie in de eerste deelperiode weergeeft, schuift tijdens de tweede deelperiode naar boven. In de derde deelperiode heeft die lijn bovendien een andere hellingshoek dan in de eerste deelperiode. In de derde deelperiode wordt de stijging van de arbeidsproductiviteit niet helemaal verklaard door de stijging van de produktie. De constante term in vergelijking (12) geeft aan, dat de arbeidsproductiviteit onafhankelijk van de produktie met 2,67% per jaar stijgt. Per procent stijging van de produktie neemt de arbeidsproductiviteit met 0,85% toe. De elasticiteit is gestegen van 0,73 in de jaren vijftig naar 0,85 in de jaren zeventig.

Analoog aan vergelijking (7) wordt uit vergelijking (12) een relatie tussen de werkgelegenheid en de produktie afgeleid.

$$1969-1975: \Delta \ln a_2 = -0,0267 + 0,15 \Delta \ln y_2 \quad (14)$$

Wanneer de produktie niet stijgt in de industrie, daalt daar de werkgelegenheid met 2,67% per jaar. Per procent stijging van de produktie neemt de werkgelegenheid slechts met 0,15% toe. Door de hoge stijging van de arbeidsproductiviteit heeft stimulering van de produktie in de industrie nauwelijks een werkgelegenheidseffect. Volgens vergelijking (14) zou de produktie met 17,8% moeten stijgen, opdat de werkgelegenheid daar niet afneemt. De huidige daling van de werkgelegenheid in de industrie is praktisch onvermijdelijk zolang bovenstaande relatie geldt. Het gebruikte cijfermateriaal is grafisch weergegeven in figuur 2.

Figuur 2. De groei van de produktie, arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid in de industrie (voortschrijdend gemiddelde over zeven jaren, 1950 t/m 1978)

In het bovenstaande omvat de secundaire sector ook de bouwnijverheid. Het aandeel van de bouwnijverheid en de installatiebedrijven in het totaal van de industriële sector is thans ten aanzien van de produktie (in prijzen van 1970) ongeveer 16% en ten aanzien van de werkgelegenheid ongeveer 28%. Mogelijk gelden voor deze bedrijfstak andere waarden van de coëfficiënten γ en β dan voor de totale indu-

15) Y. Sabolo, *The service industries*, Genève, 1975, blz. 105.
 16) N. Kaldor, *Causes of the slow rate of growth of the United Kingdom; an inaugural lecture*, Cambridge University Press, 1966.
 17) CPB, *Een macro-model voor de Nederlandse economie op middellange termijn (Vintaf II)*, Den Haag, Occasional Paper, No. 12, 1977.
 18) T.F. Cripps en R.J. Tarling, *Growth in advanced capitalist economies 1950-1970*, Cambridge University Press, 1973, blz. 23.

strie. Schatting van vergelijking (6) voor de bouwnijverheid en -installatiebedrijven geeft voor de laatste periode:

$$1969-1975: \Delta \ln(y/a)_{2b} = 0,0119 + 0,62 \Delta \ln y_{2b} \quad (15)$$

(5,75) (5,67) $\bar{R} = 0,916$

De waarden van \bar{R} en t zijn hier lager dan in (12). Het veronderstelde verband tussen de arbeidsproductiviteit en de produktie is in de bouwnijverheid minder sterk dan in het totaal van de secundaire sector. Wanneer men (15) en (12) met elkaar vergelijkt, blijkt dat zowel de constante term als de elasticiteit β in (15) lager zijn. In de bouwnijverheid is de stijging van de arbeidsproductiviteit, zowel voor zover die onafhankelijk is, als voor zover die afhankelijk is van de produktiestijging, lager dan in de industrie als totaal. Het werkgelegenheidseffect van stimulering van de produktie is in de bouwnijverheid en -installatiebedrijven groter dan in de totale industriële sector. Wanneer men (15) analoog aan (7) herschrijft, kan men daaruit berekenen, dat de produktie met minimaal 4,25% per jaar moet stijgen opdat de werkgelegenheid in deze bedrijfstakken niet afneemt.

De landbouw

Op gelijke wijze als voor de industrie is voor de primaire sector, de landbouw, het volume van de produktie en de werkgelegenheid berekend. Bij schatting van vergelijking (15) verschilt de coëfficiënt γ significant van nul. Evenals in de industrie is er een hoge mate van multicollineariteit tussen de tijdsvariabele en de produktie. Schatting van vergelijking (6) voor de periode 1950 t/m 1976 (voortschrijdend gemiddelde over zeven jaren) geeft:

$$\Delta \ln(y/a)_1 = 0,0268 + 1,07 \Delta \ln y_1 \quad (16)$$

(7,58) (10,36) $\bar{R} = 0,921$

In (16) verschilt de waarde van de elasticiteit β niet significant van 1,00. In de landbouw veroorzaakt een extra stijging van de produktie met 1% een extra stijging van de arbeidsproductiviteit van 1%. Bij de schatting van vergelijking (6) zijn geen duidelijke deelperioden te onderscheiden zoals in de industrie.

Analoog aan (7) kan uit vergelijking (16) een relatie tussen de werkgelegenheid en de produktie worden afgeleid.

$$\Delta \ln a_1 = -0,0268 - 0,07 \Delta \ln y_1 \quad (17)$$

De daling van de werkgelegenheid in de landbouw is nagenoeg onafhankelijk van het verloop van de produktie. Stimulering van de produktie verhoogt de werkgelegenheid niet.

De dienstensector

Op gelijke wijze als voor de industrie is voor de tertiaire sector, de dienstensector inclusief overheid, het volume van de produktie en de werkgelegenheid berekend. Bij schatting van vergelijking (5) verschilt de coëfficiënt γ niet significant van nul. Schatting van vergelijking (1) voor de periode 1950 t/m 1976 (voortschrijdend gemiddelde over zeven jaren) geeft:

$$\ln(y/a)_3 = 6,01 + 0,42 \ln y_3 \quad (18)$$

(46,36) (66,01) $\bar{R} = 0,998$

Schatting van vergelijking (2) geeft:

$$\Delta \ln(y/a)_3 = 0,46 \Delta \ln y_3 \quad (19)$$

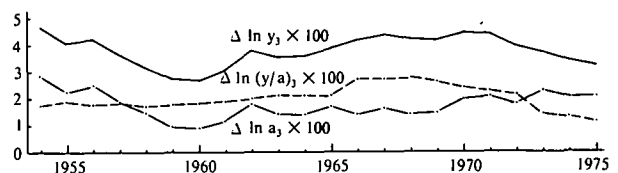
(21,48) $\bar{R} = 0,683$

De schatting van de elasticiteit β in (19) is mogelijk minder betrouwbaar dan in (18) door de geringe variantie van de variabelen in (19) (19). Wanneer de produktie met 1% stijgt, stijgt de arbeidsproductiviteit met minder dan een half procent. Analoog aan (4) kan uit (19) een relatie tussen de werkgelegenheid en de produktie worden afgeleid.

$$\Delta \ln a_3 = 0,54 \Delta \ln y_3 \quad (20)$$

Wanneer de produktie met 1% stijgt, dan stijgt de werkgelegenheid met ruim een half procent. Stimulering van de produktie heeft in de dienstensector een aanzienlijk werkgelegenheidseffect. Voor de dienstensector zijn bij de schatting van vergelijking (1) en (2) geen duidelijke deelperioden te onderscheiden, zoals voor de industrie. Wel krijgt men uit een periode-analyse de indruk, dat de elasticiteit β op het einde van de periode enige stijging vertoont. Het werkgelegenheidseffect van een uitbreiding van de produktie neemt dan af. Het gebruikte cijfermateriaal, inclusief de cijfers, waarin de verwachting voor 1977 en 1978 zijn verwerkt, is weergegeven in figuur 3.

Figuur 3. De groei van de produktie, arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid in de dienstensector (voortschrijdend gemiddelde over zeven jaren, 1950 t/m 1978)

Vergelijking (1) is ook geschat voor de dienstensector exclusief overheid, en voor de overheid. De gevonden waarde voor de elasticiteit β is daarbij resp. 0,43 en 0,42. Deze waarden verschillen nauwelijks van de waarde voor de gehele dienstensector zoals gegeven in vergelijking (18). Bij een periode-analyse blijkt dat de waarde van β in de tweede helft van de periode in de dienstensector exclusief overheid stijgt, en bij de overheid daalt. Het werkgelegenheidseffect van een uitbreiding van de produktie neemt dus af in de dienstensector exclusief overheid en neemt toe bij de overheid.

N.V. SLAVENBURG'S BANK
HOOFDKANTOOR
ROTTERDAM

**Alle bankzaken
90 vestigingen
in Nederland**

Affiliaties te New York,
Curacao, Antwerpen, Brussel,
Frankfurt, Zürich.

19) Sabolo, op. cit., blz. 105, vindt voor Nederland voor de periode 1953 t/m 1967 een waarde van de elasticiteit β in de dienstensector van 0,73. Het door hem gebruikte cijfermateriaal is verkregen van de Verenigde Naties en komt ten aanzien van de produktie in de dienstensector in het geheel niet overeen met de cijfers van de Nationale rekeningen van het CBS.

De drie sectoren te zamen

De vergelijkingen (2) en (6) zijn ook geschat voor het totaal van de productie en de arbeidsproductiviteit in Nederland. Voor de drie deelperioden, die in de industrie werden onderscheiden vindt men dan:

$$1954-1963: \Delta \ln(y/a)_t = -0,73 \Delta \ln y_t \quad (21)$$

(114,96) $\bar{R} = 0,971$

$$1964-1968: \Delta \ln(y/a)_t = -0,0149 + 1,10 \Delta \ln y_t \quad (22)$$

(- 2,89) (11,24) $\bar{R} = 0,984$

$$1969-1975: \Delta \ln(y/a)_t = 0,0116 + 0,69 \Delta \ln y_t \quad (23)$$

(6,28) (16,70) $\bar{R} = 0,989$

Voor de drie sectoren te zamen is de waarde van de elasticiteit β in de laatste deelperiode iets lager dan in de eerste deelperiode (0,69 tegen 0,73). In de industrie is de waarde van β in de laatste deelperiode duidelijk hoger dan in de eerste deelperiode (0,85 tegen 0,73). De daling van de waarde van β voor het totaal kan worden toegeschreven aan een verschuiving in de aandelen van de sectoren. De landbouw heeft een hoge waarde van β (1,07). Het aandeel in de productie en het aandeel in de werkgelegenheid van de landbouw is gedaald. De dienstensector heeft een lage waarde van β (0,46). De stijging van het aandeel in de werkgelegenheid van de dienstensector is van invloed op de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit van het totaal.

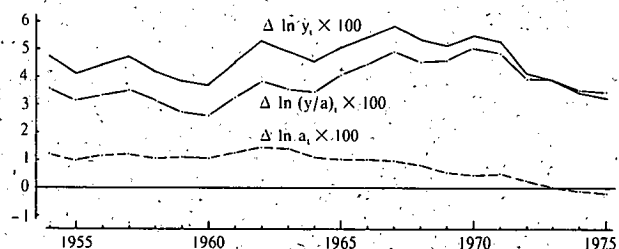
Analoog aan (7) kan uit vergelijking (23) een relatie tussen de werkgelegenheid en de productie worden afgeleid.

$$1969-1975: \Delta \ln a_t = -0,0116 + 0,31 \Delta \ln y_t \quad (24)$$

Volgens vergelijking (24) zal de productie met minimaal 3,74% per jaar moeten stijgen, opdat de werkgelegenheid niet afneemt. Wanneer we dit cijfer verhogen met de verwachte

groei van de beroepsbevolking van 0,25% (20) dan blijkt dat de werkloosheid constant blijft bij een groei van de productie met 4% per jaar. Deze gewenste groei ligt een weinig hoger dan bij de berekeningen van het CPB. Bij een groei van 4% daalt volgens het CPB de werkloosheid (21). Het gebruikte cijfermateriaal is weergegeven in figuur 4.

Figuur 4. De groei van de productie, arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid in Nederland (voortschrijdend gemiddelde over zeven jaren, 1950 t/m 1978)

Samenvatting

Er bestaat een duidelijke relatie tussen de groei van de arbeidsproductiviteit en de groei van de productie in de industrie, in de landbouw, in de dienstensector en in de drie sectoren te zamen. Deze relatie verschilt aanzienlijk voor de drie sectoren, terwijl ze in de industrie in de jaren zestig veranderd is door een versnelling in de stijging van de arbeidsproductiviteit. De relatie is in de landbouw zodanig, dat een uitbreiding van de productie nauwelijks een werkgelegenheidseffect heeft. De daling van de werkgelegenheid is daar vrijwel onafhankelijk van het verloop van de productie. In de industrie is de relatie thans zodanig, dat een uitbreiding van de productie een gering werkgelegenheidseffect heeft (de betreffende elasticiteit is 0,15). Er is daar bovendien, onafhankelijk van de productie, een aanzienlijke stijging van de

20) CPB, *De Nederlandse economie in 1980*, Den Haag, 1976, blz. 96.

21) CPB, op. cit., blz. 122.

Vacatures

Functie:	Blz.:	Functie:	Blz.:
<i>ESB van 3 mei</i>			
Planologisch onderzoeker/ster op academisch niveau bij de afdeling sociaal-economisch onderzoek van de Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland	443	Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) t.b.v. de Hoofdafdeling Statistiek van arbeid, inkomen en consumptie voor het Centraal Bureau voor de Statistiek	490
Hoofd voor de afdeling methoden, statistiek en automatisering van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid te Amsterdam	II	Wetenschappelijk medewerker studiedienst (mnl./vrl.) t.b.v. de Hoofdafdeling Statistiek van binnenlandse handel en dienstverlening voor het Centraal Bureau voor de Statistiek	490
Hoofd van het secretariaatsbureau bij de Commissie TNO verkeers- en vervoersonderzoek	III	Hoofd onderafdeling inspectie (mnl./vrl.) t.b.v. de Centrale Directie van de Volkshuisvesting, Directie Woningbouw, Afdeling Woningcorporaties voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	491
Haven-/vervoerconoom bij het bureau Ruimtelijke technische economische beleidsvoorbereiding van het Openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam	III	Medewerker afdeling natuurwetenschappelijk en economisch milieu-onderzoek (mnl./vrl.) t.b.v. de Hoofdafdeling Milieustatistiek voor het Centraal Bureau voor de Statistiek	491
<i>ESB van 10 mei</i>			
Beleidsmedewerker bij de afdeling algemeen bestuur van de gemeentesecretarie te Amersfoort	474	Administrateur bij de PGEM te Arnhem	492
Econometrist (mnl./vrl.) voor de sectie wetenschappelijk en econometrisch onderzoek van de Studiedienst van De Nederlandsche Bank NV	480	Gewoon lector in het vak industriële economie en bedrijfskultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam	II
Buitengewoon hoogleraar in de Bedrijfskunde bij de TH te Eindhoven	487	Wetenschappelijk medewerker m/v bij de interfaculteit der Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Rijksuniversiteit te Groningen	III
Directie-assistent voor Verzekeringen DLG te Assen	488	Wetenschappelijk medewerker organisatiekunde bij de Interfaculteit Bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit Groningen	III
Econoom (Drs.) voor de functie van hoofd financiële en economische afdeling bij Holthuis BV Geho pompen te Venlo	489	Gemeentesecretaris (mnl./vrl.) bij de Gemeente Capelle aan den IJssel	IV
Bureauhoofd (mnl./vrl.) t.b.v. de Directie Begrotingszaken van het Ministerie van Financiën	490		

Economische en maatschappelijke aspecten van retailbanking

J. VAN DER HAVE

Ontwikkelingen op het gebied van de elektronische informatieverwerking in combinatie met nieuwe marketingtechnieken hebben op het terrein van de retailbanking, het verlenen van bankdiensten aan kleine-rekeninghouders, geheel nieuwe perspectieven geopend. De heer Van der Have, sinds 1956 in en buiten Nederland werkzaam op het terrein van de retailbanking, gaat in op een aantal aspecten die met de nieuwe ontwikkelingen samenhangen.

Nieuwe afzetmogelijkheden door technologische ontwikkelingen

Er voltrekt zich momenteel een fascinerende ontwikkeling op het gebied van retailbanking, waarbij automatisering en marketingtechnieken nieuwe mogelijkheden scheppen voor de massale distributie van financiële diensten. Evenals fabrieken gestandaardiseerde producten vervaardigen en deze via uiteenlopende distributiekanaalen verkopen, kunnen thans ook banken gestandaardiseerde dienstenpakketten „fabriceren” en deze onder verschillende „merken” aan de man brengen. Dat is niet slechts in figuurlijke zin gezegd. Dienstenpakketten worden werkelijk geproduceerd, namelijk met behulp van de informatieverwerkende technologie van onze „knowledge society”. Retailbanking is een branche die dit op verbluffende wijze kan illustreren.

arbeidsproductiviteit, waardoor de daling van de werkgelegenheid niet kan worden gestopt door een uitbreiding van de productie. Die relatie is in de dienstensector zodanig, dat een uitbreiding van de productie met 1% een werkgelegenheidseffect heeft van ruim 0,5%. De elasticiteit van de werkgelegenheid ten opzichte van de productie is in de dienstensector ongeveer vier maal zo groot als in de industrie.

Mogelijkheden van de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen door uitbreiding van de productie moeten dus niet in de industrie maar in de dienstensector worden gezocht, zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft opgemerkt (22). Uit de relatie tussen de groei van de arbeidsproductiviteit en de groei van de productie voor de drie sectoren te zamen kan worden afgeleid, dat in Nederland het volume van de productie structureel met ongeveer 4% per jaar moet stijgen, opdat de werkloosheid niet toeneemt.

Wim Derks

22) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Maken wijer werk van?*, Rapporten aan de regering nr. 13, 1977.

Reeds jaren terug heb ik gesteld (1), dat de synthese van automatische informatieverwerking en marketing een doorslaggevende factor zou worden in de concurrentiestrijd om de markt van de retailbanking. Essentieel voor retailbanking is immers informatie over bevoegdheden, verplichtingen, saldi enz. Dit is altijd zo geweest. Nieuw is, dat de huidige technologie de geografische scheiding van de verwerking van informatie en de verstrekking ervan in de praktijk probleemloos maakt. De informatie kan doorlopend worden verstrekt, regelmatig, na verwerking van telkens weer nieuwe gegevens, in voortdurend contact met degenen, die aan deze informatie in toenemende mate behoefte hebben.

Dat zijn in casu de gezinnen. In het volgende zal ik vaak het woord consument gebruiken. Het gaat daarbij om gezinshuishoudingen die in deze tijd met niet geringe financiële problemen te maken krijgen en daarbij tot verantwoorde beslissingen moeten komen. De maatschappelijke realiteit van het geld besteden en geld lenen ziet er totaal anders uit dan het beeld dat diegenen, die zich niet van het cliché van de „irrationeel handelende gebruiker” kunnen losmaken, voor ogen staat.

De „grondstof” kennis omvat voor retailbanking een grote verscheidenheid van variabelen, zoals gegevens over de ontwikkeling van bruto- en netto-inkomens en bestedingspatronen, sociaal-psychologische onderzoekuitkomsten over huishoudelijke betalingsgewoonten, over specifieke behoeften en verwachtingen, over wettelijke regelingen, technische ontwikkelingen en mogelijkheden, over kostenstructuren, conjuncturele trends, investeringsfondsen enz. Beschikbare kennis over al deze factoren kan thans worden verwerkt om dienstenpakketten te ontwikkelen die in de omstandigheden van gezinnen passen en een hulp bieden bij een goed huishoudelijk beleid. Voor handel en banken biedt deze ontwikkeling verrassend nieuwe perspectieven.

Scheiding tussen productie en distributie van retailbankdiensten

Enige tijd geleden kwam in Nederland een bijzonder soort samenwerking tot stand tussen een bank, een verzekeringsmaatschappij en assurantie-tussenpersonen met betrekking tot het verlenen van retailbankdiensten, het nieuwe en bijzondere van een dergelijke samenwerking ligt in de *marktbenadering*. In het dienstenpakket van de tussenpersonen passen spaarregelingen en leningen net zoals verzekeringen. De assurantie-agent is nu niet langer de aanbinger van een éénmalige krediet- of spaartransactie. Hij vervult, net als bankfilialen, een blijvende rol in het contact met de cliënt. Het is inmiddels praktisch mogelijk geworden om productie en distributie van bankdiensten volledig van elkaar te scheiden. Ofschoon

1) Zie onze bijdrage tot *Retailbanking in Nederland*, NIBE-publikatie no. 12, 1972, blz. 57.

bankfilialen nog altijd een aanzienlijk deel van het „productiewerk” op zich plegen te nemen, is de noodzaak hiertoe niet meer aanwezig. Andere distributievormen met andere kostenstructuren zullen realiseerbaar zijn.

Tweeërlei ontwikkelingen hebben dit alles mogelijk gemaakt. Enerzijds zijn steeds meer mensen gewend geraakt aan girale systemen. Dit kan worden geïllustreerd door het feit dat b.v. het aantal particuliere rekeningen bij de Rabobank is gestegen van 164.000 in 1967 tot 2.200.000 in 1976. In dit laatste jaar werd het totale aantal rekeningen bij alle banken en giro-instellingen geschat op 8.200.000²⁾. Anderzijds heeft de huidige technologie het mogelijk gemaakt op elke plaats en elk gewenst tijdstip, onafhankelijk van de meestal centrale informatieverwerking, informatie te verstrekken die de verkopers van diensten en hun cliënten nodig hebben.

Traditioneel bankieren en retailbanking

Zoals bekend, hadden de grote banken en ook de kleine spaarbanken oorspronkelijk een typisch behorende functie. Zij werden geacht de hun toevertrouwde gelden degelijk te beleggen via transacties met solide instellingen in handel, industrie, scheepvaart en overheid. Het was niet de gewoonte dat zij „zomaar” geld leenden aan de gewone burger. Met het toenemen van de welvaart kregen miljoenen gezinnen „discretionary income”, de aspiraties stegen en dure, duurzame gebruiksgoederen kwamen binnen bereik. Inkomens en bestedingen hoefden niet parallel te lopen; men kon vooruitlopen op het toekomstige inkomen. Kredietbehoefte is al zeer lang geen teken meer van armoede, maar juist van welvaart en toont eveneens een toegenomen geroutineerdheid in de omgang met financiële middelen aan.

Het heeft lang geduurd, voordat de banken deze ontwikkeling onderkenden. Niet bankiers, maar ondernemende kooplieden waren het die de ontwikkeling begrepen en hierop reageerden. Zo ontstonden de financieringsmaatschappijen. In samenwerking met de handel in duurzame gebruiksgoederen gingen zij de nieuwe markt bewerken. Niettegenstaande hun commercieel succes, of juist door dit succes en de daaruit voortvloeiende behoefte aan groot vreemd vermogen, vielen deze financieringsmaatschappijen in de loop der jaren in handen van de banken en (ook wel) van de verzekeringsmaatschappijen. De filiaalbanken gingen vervolgens uit verschillende overwegingen in een eigen groeiend net van bijkantoren naast spaar- en betaaldiensten óók gezinskredieten aanbieden. Daarmee begon een nieuwe fase, die echter maar gedeeltelijk als een vooruitgang kan worden bestempeld. Retailbanking is namelijk een typische ondernemersactiviteit. Het effectief onderbrengen van deze activiteit in een behorend bankmanagement is een moeilijk, zij het niet onoplosbaar probleem. Mensen die zich tot retailbanking voelen aangetrokken lijken meer op de marketingmanagers van consumptiegoederenbedrijven dan op bankiers. Bovendien kwam en komt nog vaak de stimulans voor banken om zich met spaar- en betaaldiensten tot de consument te wenden, meer voort uit de eigen behoefte aan passieve middelen dan uit de overweging zaken te willen doen met de consument op grond van diens behoeften.

Organisatie

Er bestaat nog een ander opmerkelijk verschil tussen retailbanking en het traditionele bankbedrijf, dat voornamelijk het bedrijfsleven bedient. Het traditionele bankbedrijf vereist een bijzonder gedifferentieerde organisatie, een hiërarchische structuur van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden, met controlesystemen en stafafdelingen voor de beheersing van veel kennisgebieden. Daarbij spelen de bekwaamheden van het middenmanagement een vitale rol. De interne, verticale organisatie wordt gekenmerkt door een

grote afstand tussen de top en het laagste niveau. Bij retailbanking dient dit niet het geval te zijn.

Retailbanking heeft uiteraard een topleiding nodig, maar er zijn weinig functies voor het middenmanagement. Retailbanking betekent voor de organisatiestructuur een herwaardering van de lage niveaus. Het komt daarmee overigens tegemoet aan tegenwoordig zo vaak geuite verlangens naar decentralisatie. Retailbanking is sterk afhankelijk van degenen die èn het contact met de consumenten èn met de coördinerende leiding onderhouden. De informatieverstrekking, die bij de huidige stand van de techniek qua tijd en detail, generlei hiërarchie beperkingen kent, heeft voor de organisatiestructuur een tweeledig gevolg: de „span of control” wordt zeer groot en de „line of command” wordt zeer kort. Tussen de top en de laagste niveaus is geen behoefte meer aan tussenstations van informatie. Management-informatie wordt informatie dóór en vóór alle geleidingen. Het behoeft geen betoog dat dit verschijnsel in overeenstemming is met de bepleite democratisering van de interne verhoudingen. Het wegvallen van het „kennismonopolie” van de topleiding komt alleen maar de communicatie en de samenwerking in de organisatie ten goede. Daar, waar de organisatiestructuren van het traditionele bankbedrijf en retailbanking door elkaar lopen, kan gemakkelijk de effectiviteit en efficiency in het gedrang komen.

Gezinskrediet

De handel in consumentenspaargelden omvat in Nederland ca. f. 60 mrd. De handel in afbetalingskredieten, persoonlijke leningen en zogenaamde doorlopende kredietrekeningen (waarvan de laatstgenoemde in afzienbare tijd het leeuwedeel voor hun rekening zullen nemen) bedraagt f. 6 mrd. 3). Dit geweldige volume in de consumentenmarkt zou geen detaillist onberoerd hebben gelaten, ware het niet dat de mogelijkheden om de markt mede te ontwikkelen door de reeds genoemde technische en economische omstandigheden — de ontbrekende scheiding van productie en distributie van diensten en daardoor de grotere kapitaalbehoefte — buiten de aspiratiehorizon moesten blijven. Hierin komt thans verandering. Van grote betekenis is voorts dat door de toegenomen mogelijkheden niet alleen spaar- en kredietdiensten, maar ook hypotheeken vrijwel probleemloze „waren” zijn geworden, zowel voor de consumenten als voor de aanbieders ervan. Het „ijken” van rentetarieven — ik kom hierop terug — zal de doorzichtigheid van de markt vergroten en daardoor nog verder bijdragen tot de vereenvoudiging van de problematiek. Op grond hiervan valt te verwachten dat de revolutie in de distributie van gebruiksgoederen zal worden gevolgd door een revolutie in de distributie van financiële en economische dienstverlening aan gezinnen. De diensten zullen daarbij goedkoper en gemakkelijker verkrijgbaar worden zoals dit ook het geval is geweest met industriële gebruiksgoederen. Weliswaar moet daarbij één voorbehoud worden gemaakt: verondersteld moet worden dat wetgeving of het ontstaan van kartels geen belemmeringen zullen vormen.

In de Verenigde Staten staat het betalingswezen aan de vooravond van een grote omschakeling naar elektronische systemen. Enkele grote detaillisten hebben hun posities al ingenomen om het consumentenbankspel mee te kunnen

2) L.J.H.M. Sonneschein R.A., De ontwikkeling van het betalingsverkeer, *Maandblad voor het Bank- en Effectenbedrijf*, no. 200, blz. 175.

3) Verstrekt krediet in miljoenen guldens:

1970	1972	1974	1976
1.755,8	2.457,6	3.730,2	5.955,9

Bron: CBS, *Statistiek van het consumptief krediet 1974-1975*.

spelen. In Scandinavië ziet men ook detaillisten omzichtig te werk gaan om de kredietverstrekking van middel tot doel te maken.

In Nederland is het warenhuis Vroom en Dreesmann enkele jaren geleden begonnen met het verkopen van verzekeringsdiensten. Inmiddels heeft V en D een kleine voorschotbank overgenomen en verkoopt op kleine schaal via eigen verkoopplaatsen deze diensten. Ten slotte kunnen de Postcheque- en girodienst en de Rijkspostspaarbank worden genoemd die in feite, voorlopig via postordertechnieken, hun miljoenen privéklanten „bewerken” om kredietomzet te verkrijgen.

Postbank

Over de bekende bezwaren die uit de Nederlandse bankwereld tegen de nieuwe plannen voor de oprichting van een postbank zijn gekomen, is al veel geschreven. Met betrekking tot retailbanking is tegen een dergelijke postbank weinig in te brengen, zolang zij op generlei wijze wordt bevoorrecht of gesubsidieerd — bijvoorbeeld uit overrendabele monopolistische diensten van de PTT. Een postbank in een NV- of BV-vorm, duidelijk losgekoppeld van andere activiteiten van het PTT-concern, een instelling dus, die net als iedere andere bank rendement op zijn toegekend vermogen dient te maken, is gewoon een concurrent méér en mag in principe geen bezwaar vanuit het bedrijfsleven ontmoeten. Wel zou men bezwaren kunnen hebben, wanneer bewindslieden versluierende concurrentieverhoudingen laten bestaan. Hierbij komt, dat de PTT op het gebied van de informatievervoerende technologie (communicatiesatellieten e.d.) een monopoliepositie heeft en dus in staat is haar kennis aan de eigen postbank te leveren nog voordat andere instellingen op deze kennis en de daaraan verbonden mogelijkheden een beroep kunnen doen. Dit is bij mijn weten bij banken nog niet aan de orde geweest.

Ervan uitgaande dat monopolies het publiek niet ten goede komen, behalve in die gevallen waarin grootschaligheid van operaties economische verspilling voorkomt, zou in het bovenstaande een taak van speciale waakzaamheid besloten kunnen liggen voor die organisaties, die de belangen van de consument behartigen. Dit geldt eveneens m.b.t. het streven van banken en PCGD te komen tot één „nationaal girocircuit”. De gevolgen hiervan voor de consument, ook op lange termijn, zouden nauwkeurig dienen te worden geanalyseerd en afgewogen.

Gezien de gigantische klantenkring van de Postcheque- en girodienst en van de Rijkspostspaarbank is de kredietverkoop, voorlopig via postordertechnieken — die overigens ook weer hun beperkingen hebben! — een efficiënte vorm van distributie. Erkend moet worden dat de kredietdienstenpakketten van de PTT door bekwame deskundigen uit de consumentenkredietwereld zijn ontwikkeld. Er valt niet aan te twijfelen dat de instellingen van de PTT een redelijk deel van de markt naar zich toe zullen trekken. In welke mate een en ander rendabel is, zal uiteindelijk het parlement moeten beoordelen.

De heer Duisenberg heeft zijn bezorgdheid erover geuit, dat het te kleine aantal aanbieders op de markt tot prijsverstarving zou kunnen leiden. Met de noodzaak dit laatste te helpen verhinderen werd de uitbreiding van de Rijkspostspaarbank met kredietdiensten mede gerechtvaardigd. Het andere argument dat de heer Duisenberg, toen nog minister, hanteerde, nl. het feit dat de combinatie RPS-PCGD deze uitbreiding nodig had om zich in de markt te kunnen handhaven, is natuurlijk sterker. Voor zover ik weet, heeft de RPS zich via haar spaardiensten nooit als een prijsbreker gekenmerkt of zich anderszins positief onderscheiden van particuliere instellingen. Naar mijn oordeel zit de starheid van de spaarprijzen dan ook niet alleen in de oligopolistische structuur van de markt, maar ook in de verticale prijsbinding, die ontstaat wanneer enkele marktpartijen hun prijzen aan duizenden verkooppunten kunnen opleggen. Ik meen dat deze toestand

in de toekomst minder door politiek ingrijpen dan door de technische en economische ontwikkeling zal veranderen.

Klantenbinding

De gevolgen van toekomstige ontwikkelingen voor de filiaal-banken zullen van deze banken zelf afhangen. Bij meningen bestaat de veronderstelling dat de klantenbinding bij bankfilialen op de rekening-courant berust, waarop de salarissen worden gestort en waaruit betalingen plaatsvinden. Men heeft deze rekeningcourant zelfs de „navelstreng” genoemd waarmee de consument aan zijn bank zou zijn verbonden. Deze zo beeldende vergelijking kan voor een deel naar het rijk der mythen worden verwezen. Alleen wanneer de filiaalbanken de betaalrekening tot een werkelijke hoeksteen zouden maken van een geïntegreerd dienstenpakket, zou daardoor een hechtere verbinding tot stand komen. Immers, de technische perfectionering van de girale systemen maakt het de consument mogelijk zijn gehele dienstengebruik gemakkelijk over verschillende instellingen te spreiden, verondersteld dat niet min of meer verkapte kartelvormen dit belemmeren.

Een voorbeeld van dit laatste is de beperking, die de Bankgirocentrale de banken oplegt m.b.t. automatische incasso van creditgelden bij andere banken. Dit betekent dat het voor een bankrekeninghouder niet mogelijk is van dit vernuftige systeem gebruik te maken, wanneer hij bij een concurrerende bank periodiek tegen betere condities wenst te sparen. De PCGD kent deze restrictie niet en laat in dit geval het beginsel van de vrije concurrentie zwaarder wegen.

De rol van de overheid

De Consumentenbond dringt er reeds jaren op aan de prijzen van financiële diensten in gestandaardiseerde rentetarieven uit te drukken. Tot nu toe vruchteloos, ondanks de grote genegenheid, die regeringsinstanties voor deze organisatie (ca. 500.000 leden) met de mond belijden. Wij hebben hier te maken met een probleem waarbij men over enige deskundigheid moet beschikken om tot een adequaat oordeel te kunnen komen. Wanneer twee banken een hypothecaire lening van 8% per jaar aanbieden, dan kan dit betekenen dat er toch een verschil in zit. Wie namelijk bij één van de twee banken de rente per kwartaal moet afrekenen betaalt effectief 8,25%. Bij het korte en middellange consumentenkrediet is de doorzichtigheid op dit punt vaak van dien aard dat zelfs een vakman er moeite mee heeft. Door de z.g. spaarbankmethode van renteberekening rekenen de gezamenlijke Nederlandse spaarders zich enige tientallen miljoenen gulden per jaar rijker dan zij t.z.t. op hun bankafschrift zullen tellen. Een soort „ijkwet” zal daarom zeker op zijn plaats zijn.

Helaas krijgt men de indruk dat bij de betrokken overheidsinstellingen de nodige kennis van zaken ontbreekt om deze problematiek goed te onderkennen en met een behoorlijk uitgewerkt voorstel te komen. De wetgeving m.b.t. het consumentenkrediet is voorts een bonf allegaartje van bepalingen en reglementen, waarbij afbetalingskrediet (huurkoop e.d.) met een eigen wetgeving onder het Ministerie van Economische Zaken ressorteert en persoonlijke leningen en doorlopend krediet door middel van de Wet op het consumptief krediet door CRM worden beheerd. Deze wet is een opgelapte oude wet, die met kunst en vliegwerk een institutioneel kader in stand houdt, dat op geen enkele wijze in overeenstemming is met de economische en sociale ontwikkeling. De wetten op zich, en ook gezamenlijk, lokken overtredingen uit, zijn juist vaak de oorzaken van misstanden, zijn niet effectief in de bestrijding van het euvel van overkreditering en wat ervan bruikbaar is, wordt niet adequaat toegepast.

Ter illustratie stip ik slechts één eigenaardigheid aan, ook omdat deze zo paradoxaal is. Het vaststellen van maximum

toelaatbare tarieven is een zaak van CRM. Voor doorlopende kredieten heeft men de limiet als criterium voor het tarief genomen. Voor een krediet met een hoge limiet mag minder rente worden gevraagd dan voor een krediet met een lager maximumbedrag. Dat betekent dus dat een persoon met een laag inkomen (die daarom een lage limiet heeft) op een uitstaand kredietsaldo van bijvoorbeeld f. 4.000 een hogere rente betaalt dan een welvend persoon met een hoge limiet die dezelfde f. 4.000 heeft uitstaan. Het zou juist zijn geweest een trapsgewijs tarief in te voeren op basis van een uitstaand saldo, niet op basis van de limiet. Bovendien is dit volkomen probleemloos bij de huidige stand van de informatieverwerking. Huurkoop (afbetaling) is in het geheel niet aan tarieven gebonden, hoewel deze vorm van kredietverlening juist vaak wordt gebruikt door minder ontwikkelde en/of minder welvarende bevolkingsgroepen.

Van belang wordt de nieuwe Wet Toezicht op het Kredietwezen. Deze geeft aan De Nederlandsche Bank o.m. de bevoegdheid om alle instellingen die spaar- en kredietdiensten aanbieden, aan regelingen te onderwerpen. Gedacht is daarbij niet alleen aan regels m.b.t. het „monetair in de pas lopen” maar ook aan bepalingen m.b.t. liquiditeit en solvabiliteit. Dit betekent in ieder geval ook een garantie voor de consument. De waakzaamheid die De Nederlandsche Bank wordt opgelegd, heeft terecht alleen op die taken betrekking, die tot haar specifieke kennisgebied behoren. Toezicht op andere, commerciële en distributie-aspecten van retailbanking, dient vanuit het Ministerie van Economische Zaken te komen. Het geld- en kredietwezen is een economische zaak. Wel is het hierbij een vraag van algemene strekking of voor specifieke mededingingszaken niet een onafhankelijk lichaam de aangewezen instantie zou zijn.

Voorkomen van ontsporingen

Ook voor maatregelen ter beperking van misstanden in dit

specifieke deel van het economische verkeer is het Ministerie van Economische Zaken de aangewezen instantie, niet het Ministerie voor CRM. Onderzoekingen hebben overigens aangetoond, ook in Nederland, dat in zijn algemeenheid bij een relatief gering aantal personen sprake is van onverantwoord gedrag en van ontsporingen. Het consumentenkrediet heeft betekenis bij de toekomstplanning en behoort tot het instrumentarium van de gezinshuishoudingen om tot een rationeel investeringsbeleid te komen. Daarom is ook de naam „Wet op het consumptief krediet” misleidend. Het begrip consumptief krediet impliceert een uitspraak over de bestemming van het krediet. Salarisrekeningen e.d. zijn voor „consumptieve doeleinden” bestemd, consumentenkrediet daarentegen — nogmaals — voor „gezinshuishoudingen”. Het zou het wezen van de wet beter tot zijn recht doen komen door van „Wet op het consumentenkrediet” te spreken hetgeen bovendien in overeenstemming zou zijn met de gebruikelijke terminologie in het buitenland.

Slot

De ontwikkeling van de elektronische informatieverwerking is nog lang niet aan een eind gekomen. Integendeel, zij gaat juist in versneld tempo verder. Wie zich afvraagt wat er in de toekomst allemaal mogelijk zal zijn heeft geen science-fictionboekjes te lezen. Men hoeft alleen maar de reële, dagelijkse, ontwikkeling te volgen, niet uitsluitend in de techniek, maar ook in de maatschappij. Dat geldt zeker ook voor de ondernemer. De ontwikkeling van de techniek en de maatschappij is geen autonoom proces, waarop hij alleen maar zou behoeven in te spelen. Het is een gebeuren dat mede door zijn doen en laten, door zijn doelstellingen en door zijn voorstellingsvermogen kan worden bepaald. Wetenschapsmensen kondigen aan dat de „postindustriële” maatschappij vooral een maatschappij van dienstverlening zal zijn. De

econoom (mnl./vrl.)

Bij de Verzekeringskamer te Apeldoorn, de overheidsinstelling die belast is met het toezicht op het verzekeringsbedrijf en de pensioenfondsen, is plaatsingsmogelijkheid voor medewerkers voor de afdeling Economische en Beleggingzaken.

Deze afdeling is onder meer belast met het bestuderen en volgen van de verschijnselen en ontwikkelingen op economisch gebied, in het bijzonder gericht op geld- en kapitaalmarkt. In nauwe samenwerking met de accountants beoordeelt zij het beleggingsbeleid van de onder toezicht staande instellingen aan de hand van de door het bedrijf periodiek of incidenteel verkregen gegevens.

Vereist: naast het doctoraal examen economie (b.v.k. de algemene studierichting) beschikken over redactionele vaardigheid en goede contactuele

eigenschappen. De kandidaat moet voorts in staat zijn initiatieven te nemen en een creatieve bijdrage te leveren aan het functioneren van deze afdeling.

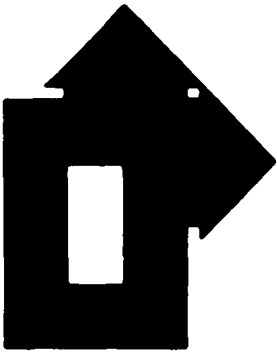
Salaris: voor een pas afgestudeerd econoom bedraagt het aanvangssalaris f 2832,- per maand, exclusief 8% vakantie-uitkering.
Promotiemogelijkheid aanwezig.

Een psychotechnisch onderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

Eigenhandig geschreven sollicitatiebrieven te zenden aan de Verzekeringskamer, Postbus 9029, 7300 EM Apeldoorn.

Op de enveloppe te vermelden „Sollicitatie”.

Beleidsplan in aanbouw

A. F. VAN ZWEEDEN

Het kabinet wil niet volstaan met een ombuigingsoperatie, het zal voor de komende jaren een compleet sociaal-economisch plan presenteren. Dit ambitieuze voornemen heeft de minister van Sociale Zaken, Dr. Albeda, aangekondigd in een radiodebat met de voorzitter van de FNV, Wim Kok. Albeda, die als de spil van het kabinet-Van Agt mag worden beschouwd, omdat hij het ministerie beheert dat het gesprek met de maatschappelijke organisaties gaande moet houden, heeft het centrum-rechtse kabinet-Van Agt/Wiegel een niet geringe taak voorgehouden. Tot nu toe immers kenmerkt het sociaal-economisch beleid van dit kabinet zich vooral door het sluiten van compromissen tussen twee kwantitatief ongelijkwaardige coalitiepartners. De CDA-fractie in de Kamer beijvert zich vooral het overwicht van CDA-ministers in het kabinet uit te buiten.

Het kabinet is na een voorzichtige aanloop, waarin het vermeed al te scherp af te wijken van de koers die door het kabinet-Den Uyl was uitgezet, in het stadium gekomen waarin het zijn eigen profiel moet tonen. De inmiddels ingediende wijzigingsvoorstellen voor wetsontwerpen die door het vorige kabinet als aanzetten tot maatschappij-hervorming waren aangeduid, de WIR, de integratie van kinderaftek en kinderbijslag en de VAD, zijn typerende voorbeelden van de compromissen die christendemocraten en liberalen moeten vinden.

Aan de Wet Investeringsrekening werd, mede onder druk van de Europese Commissie waaraan maar al te gemakkelijk werd toegegeven, het sturende karakter grotendeels ontnomen. Het zwaartepunt van de investeringsstimulering komt te liggen op de algemene basispremie. Via een SIR-heffing

moet worden geprobeerd investeringen in gebouwen in de richting van de regio's te leiden. Directe bevordering van investeringen in gebieden buiten de Randstad door middel van regionale toeslagen was voor „Brussel” onaanvaardbaar.

Voor de VAD heeft het kabinet de zonderlinge uitweg gezocht van een in tweeën gesplitst ontwerp: een voor het individuele deel en een voor het collectieve. Het vermoeden rees hier bij sommigen dat deze splitsing bedoeld was om de VVD gelegenheid te geven tegen de collectieve VAD te stemmen. Albeda heeft nu laten weten dat verwerping van deel II van de VAD voor hem onaanvaardbaar zou zijn, zoals bekend een zwaar beladen politieke frase.

Voor de kinderbijslagoperatie is een heel wat gelukkiger compromis gevonden dat, althans wat het buigpunt betreft, vriend en vijand tevreden stemt. Maar de VVD blijft principieel gekant tegen afschaffing van de kinderaftek voor loon- en inkomstenbelasting, omdat daardoor het z.g. draagkrachtbeginsel wordt aangetast. De beoogde besparing van f. 1,2 mrd., onmisbaar onderdeel van de ombuigingsoperatie, moet voornamelijk worden bereikt door afschaffing van de meervoudige kinderbijslag voor 16- en 17-jarigen in de tweede fase van de operatie. Al in de Memorie van Toelichting heeft het kabinet compensaties in het vooruitzicht moeten stellen voor gezinnen die daardoor wel eens kunnen worden genoodzaakt om hun kinderen maar niet verder te laten leren. De liberale minister van Onderwijs, Dr. Pais, eens voorvechter van rigoureuze bezuinigingen, heeft een claim van f. 400 mln. op tafel gelegd voor aanvullende vergoedingen ten behoeve van 16- en 17-jarige scholieren. Als die claim gehonoreerd wordt, blijft er van de beoogde

besparing ongeveer de helft over.

De beleidsombuiging zelf wordt de grote krachtproef voor dit kabinet. Al heeft vice-premier Wiegel pijnlijke ingrepen in het vooruitzicht gesteld, het zal een buitengewoon moeilijke taak blijken te zijn om zonder de sociale minima aan te tasten, substantiële bedragen te vinden. Al is in de publiciteit een totaal bedrag van f. 10 mrd. pasmunt geworden, de ministers blijven weigeren zich op bedragen vast te leggen. Albeda heeft die f. 10 mrd. wel erg veel genoemd en het leeuwedeel van de ombuigingen zal toch in zijn sector moeten worden gevonden. Pais verdedigt zijn departement, dat nu juist voor de noodzaak komt te staan arbeidsplaatsen te scheppen voor tienduizenden onderwijskrachten in het kleuter- en basisonderwijs.

In een sociaal-economisch plan voor middellange termijn zouden ombuigingen in de collectieve uitgaven aanmerkelijk moeten worden gemaakt door daarnaast projecten te stellen die uitzicht bieden op bevordering van de werkgelegenheid. Globale stimulering van bedrijfsinvesteringen via de WIR of de Hofstra-operatie is weinig geloofwaardig in een situatie die wordt beheerst door overcapaciteiten en een stagnerende afzet. Massale steunoperaties kunnen delen van verzwakte bedrijven en bedrijfstakken in stand houden, zonder een gericht plan voor her-industrialisatie blijft het kwakkelen.

Loonmatiging blijft voor de komende jaren het uitgangspunt. Lubbers, die als economisch specialist van de CDA-fractie bouwstenen wil aandragen voor het plan, is van mening dat voor de komende jaren moet worden volstaan met prestatiebeloningen. Inkomens-

produktie van fysieke goederen kan niet meer als tot dusver voortgang vinden. Energie, grondstoffen, milieu en een rechtvaardiger verdeling staan dit niet toe. Kennis daarentegen is een grondstof die onbegrensd is en het milieu niet aantast!

De ontwikkeling van de informatieverwerkende industrie past voortreffelijk in de gedachten van al die economen die ons vertellen, dat we de dienstensector moeten ontwikkelen en dat de groei in de toekomst van daar zal moeten komen. De behoefte aan diensten is onbeperkt. Daarom ook heeft een

vergaande automatisering van diensten, die zich daarvoor lenen, indien omgeven door een aantal waarborgen, geen verontrusting te wekken. Integendeel, kosten- en prijsverlagingen zullen binnen een per definitie beperkt nationaal budget ruimte en kansen scheppen voor die sectoren, welke zich niet voor automatisering zullen lenen. Voor al dan niet commerciële organisaties kansen genoeg voor creatief ondernemerschap!

J. van der Have

Jean Baptiste Say

(1767-1832)

Jean Baptiste Say werd te Lyon geboren als telg uit een protestantse koopmansfamilie. Zijn vader liet hem goed en modern onderwijs geven. Dit onderwijs werd echter wel enige tijd onderbroken, omdat de zaken niet zo best liepen en Jean Baptiste moest gaan verdienen. Toen de financiële omstandigheden verbeterden, kon Jean Baptiste met zijn broer naar Engeland om daar zijn studie voor koopman af te maken. Hier zag hij de zich ontwikkelende industrie, de verbeteringen in de landbouw en de verovering van de wereldmarkt, hetgeen een diepe indruk op hem maakte. Hier leerde hij ook vloeiend Engels spreken, hetgeen hem later goed te pas kwam. Hoewel hij zich meer tot de literatuur aangetrokken voelde dan tot het zakenleven, voegde hij zich naar de wens van zijn familie en kwam bij een levensverzekeringsmaatschappij terecht. Zijn interesse bleef echter bij de literatuur en bij het theater, waar hij ook graag zelf in optrad. Zijn belangstelling voor de politieke omwentelingen resulteerde in zijn eerste publikatie *La liberté de la presse* (1789). Toen hij in 1792 als vrijwilliger in dienst trad, vormde hij, trouw aan zijn interesse, met enige andere kunstenaars en literatoren een „compagnie des arts”.

Gedurende de Franse revolutie trad Say niet zozeer op de voorgrond, wel kreeg hij grotere bekendheid toen Napoleon hem in 1799 als medelid, financieel deskundige, van het Tribunaat benoemde. Say had toen echter reeds een sterk liberale visie ontwikkeld, niet in de laatste plaats beïnvloed door de *Wealth of Nations* van Adam Smith, die hij in zijn verzekeringstijd toevalligerwijs (het werk was in Frankrijk onvertaald en onbekend) te pakken had gekregen. Zijn ideeën over de maatschappij had hij verder ontwikkeld gedurende de jaren dat hij hoofdredacteur was van een tijdschrift om gezonde levensfilosofie te bevorderen.

Zijn onafhankelijke opstelling en liberale opinies die ook heel sterk tot uiting kwamen in zijn in 1803 gepubliceerde *Traité d'économie politique* deden hem politiek in ongenade vallen en hij werd — onder aanbidding van een ander lucratief baantje, dat hij echter weigerde — van het Tribunaat uitgesloten. Napoleon die persoonlijk en tevergeefs had geprobeerd hem tot minder liberale gedachten en uitspraken te brengen, verhinderde de tweede druk van de *Traité*. Om aan geld te komen, begon Jean Baptiste een katoenspinnerij, waartoe hij eerst met zijn zoon — hij was in 1793 getrouwd — als arbeider in een fabriek ging werken om het

vak zelf helemaal te beheersen. De spinnerij kwam tot bloei, maar in 1813 trok Say, die de economische toekomst niet zo rooskleurig inzag, zich na een meningsverschil met zijn compagnon terug en vestigde zich met zijn gezin in Parijs. Door de val van het keizerrijk kreeg hij de gelegenheid de *Traité* te laten herdrukken en na de vrede werd Say als vooraanstaand Frans econoom door de regering naar Engeland gezonden om daar de economie te bestuderen en alles wat voor Frankrijk nuttig en toepasbaar scheen, te rapporteren.

Het werd een groot succes. Door zijn goede kennis van de Engelse taal, zijn roem als Europees econoom en zijn praktische kennis opgedaan als ondernemer kon Say zijn opdracht uitstekend vervullen. De Engelse economen, waaronder Malthus, Mill en Ricardo, namen hem in hun midden op en in Glasgow vroeg men hem zelfs plaats te nemen in de stoel die eens werd gebruikt door Adam Smith. Zijn bevindingen legde Say neer in de brochure *L'Angleterre et les Anglais*. Terugekeerd in Frankrijk begon Say in Parijs colleges te geven aan een Atheneum waar vrije cursussen in letteren en wetenschappen werden gegeven.

In 1817 publiceert hij *Cathéchisme d'économie politique* dat net als de *Traité* in bijna alle Europese talen werd vertaald. Op het vlak van de maatschappelijke moraal en de maatschappelijke zeden publiceerde Say het boekje *Petit volume*, contenant quelques aperçus des hommes et la société. Direct daarna liet hij zijn economisch licht schijnen op *De l'importance du port de la Vilette*. Ondertussen correspondeerde Say met verschillende prominente economen

verbetering, zo is zijn stelling, zal nog uitsluitend moeten worden gevonden in de incidentele looncomponenten en niet meer in contractloonsverhogingen. Een dergelijke loonpolitiek, die buiten het gangbare cao-overleg valt, bevordert de mobiliteit van de werknemers die waarschijnlijk eerder geneigd zullen zijn werk te zoeken in bedrijven en sectoren waar nog flinke promoties mogelijk zijn of waar prestatietoelagen zijn te verdienen. Een dergelijk uitgangspunt voor het arbeids-

voorwaardenbeleid komt echter in strijd met het gecoördineerde loonbeleid van de vakbeweging.

Een sociaal-economisch plan zal alleen maar kunnen slagen als het uitgangspunten biedt waarop de sociale partners elkaar kunnen vinden. Opmerkelijk is dat de voorzitter van de FNV, Kok, niet meer van het woord loonmatiging wil horen. Hij stelt dat de FNV voor de komende jaren een keus heeft gemaakt, waarbij als eerste prioriteit het scheppen van werkgelegenheid geldt

en inkomensverbetering pas in de laatste plaats komt. De ruimte die nog beschikbaar is zal zo moeten worden verdeeld, dat de koopkracht van de gemiddelde werknemer in stand blijft en dat de marge die vrijkomt door het afstand doen van reële loonsverbetering gebruikt wordt voor het scheppen van arbeidsplaatsen en voor het in stand houden van collectieve voorzieningen.

Een sociaal-economisch plan van het kabinet zal op een of andere manier moeten inspelen op de redelijkheid die

in de wereld, waaronder Ricardo en Malthus; een polemiekt met Malthus verscheen in druk.

Inmiddels begonnen in Frankrijk stemmen op te gaan dat een zo belangrijke nieuwe wetenschap als de economie toch aan een officiële universiteit moest worden gedoceerd. Er waren echter ook vele tegenkrachten, o.a. een regering die bang was voor al te liberale opvattingen, volgens welke zij een deel van haar macht moest prijsgeven. Uiteindelijk werd besloten dat het vak zou worden gedoceerd aan de faculteit der rechtswetenschappen, maar niet onder de naam „économie politique”, maar onder de naam „économie industrielle”. Bovendien zou de plaats waar zou worden gedoceerd aan de buitenrand van Parijs komen te liggen, in het Conservatoire des Arts et des Métiers. Hier doceerde Say voor een beperkt publiek dat voor een groot deel uit buitenlanders bestond, op een zeer zorgvuldige en heldere wijze. Aangezien hij vond dat zijn tweede gedachte over een onderwerp meestal beter was dan zijn eerste, werkte hij nooit à l'improviste maar schreef zijn colleges uit. Deze colleges resulteerden in 1828 en 1829 in het zes delen omvattende werk Cours complet d'économie politique pratique.

In 1832, enkele jaren na de dood van zijn geliefde vrouw, stierf de met wetenschappelijke eerbewijzen gedecoreerde Jean Baptiste. Hij had altijd een teruggetrokken, vrede-lievend en wetenschappelijk leven geleid te midden van zijn gezin en een kleine kring van vrienden, trouw aan zijn uitspraak „tout fanatisme est un méchant instrument et une grandeur personnelle et vaine, un méchant but”. Zijn schoonzoon Charles Comte schrijft over de oorzaken van zijn succes als econoomist:

„La première est l'habitude qu'il avait prise de ne jamais abandonner l'observation des phénomènes de la nature; il portait, dans l'étude de l'économie politique, l'esprit que portie un bon naturaliste dans l'étude des choses qu'il aspire faire connaître; il se croyait appelé, non à faire triompher un système ou à donner des avis, mais à exposer la véritable nature des choses”.

Vanuit deze houding zette hij zich af tegen de fysiocraten, van wie hij met de naar de Verenigde Staten uitgeweken Dupont de Nemours („mon cher et respectable maître”) een uitgebreide correspondentie voerde. Say onderscheidde zich in zijn produktiviteitsbegrip duidelijk van de fysiocraten en Smith. Produceren is volgens hem het creëren van nuttigheden. Daarmee vallen betaalde diensten onder het produktiebegrip. Interessant is in dit verband de discussie over het al dan niet produceren van waarde door dames van lichte zeden waarbij ook de basis van zijn beroemde „loi des débouchés” duidelijk wordt:

... savez vous qu'elles donnent lieu à une grande guerre entre nous? Ce n'est pas pour leurs beaux yeux, sans doute; c'est pour la faculté productive ou non productive du travail; c'est pour la question de la source des valeurs. ... Quand ces biens nous sont donnés par la nature, comme la santé, l'attachement de nos femmes, ce sont des richesses gratuites, les plus précieuses de toutes, comme la lumière du soleil; mais quand nous les demandons à des étrangers, à des gens qui nous doivent ni leur temps, ni leurs peines, il faut bien leur donner quelque chose en échange. ... Appliquez tout ce verbiage à ces demoiselles, et vous aurez l'explication d'une conséquence incontestable de la doctrine de Smith, quoique lui-même ne l'ait pas aperçu ...

de vakbeweging bereid is op te brengen. Het zal moeten voldoen aan de ook door de vakbeweging erkende noodzaak van rendementsherstel in het bedrijfsleven. Het zal positieve impulsen moeten geven aan een economische groei die de laatste twee jaar onder de 3% is gezakt.

Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat het kabinet de doelstelling om de werkloosheid in 1980/81 terug te dringen tot 150.000 zal moeten opgeven. Wanneer de doelstelling van gemiddeld 3,75% groei van het nationale inkomen per jaar

niet meer haalbaar blijkt, is het een illusie om ervan uit te gaan dat in de komende jaren zoveel netto-werkgelegenheid kan worden geschapen dat het nog verwachte verlies van arbeidsplaatsen in de industrie kan worden gecompenseerd. Bovendien moet erop gerekend worden dat na 1980 het aanbod van arbeidskrachten sterk zal toenemen.

Zeer waarschijnlijk kan de regering in haar plan voor 1982 geen expliciete werkgelegenheidsdoelstelling opnemen. Eerder valt te verwachten dat zij ervan

Kort samengevat komt de wet van de afzetwegen hierop neer dat Say zegt dat iemand als hij iets wil kopen daarvoor iets anders moet inleveren. Dat andere is geen geld, want dat is een neutraal intermediair, maar een ander goed. Men moet dus iets produceren, hetgeen het aanbod vergroot, maar hetgeen ook tegelijkertijd een vergroting van de vraag inhoudt. Het aantonen van een verband tussen totale vraag en totaal aanbod is een van de grote verdiensten van Say geweest. Hij heeft zich echter in de extreme hoek laten dringen door steeds meer te gaan benadrukken dat iedere aanbods-toename ook een vraagtoename van gelijke grootte oplevert, welke stelling als basis ging dienen voor de optimistische evenwichtstheorie der klassieke waartegen Keynes zich later, blijkens de laatste regel van het Franse voorwoord van zijn General theory, afzette: „Perhaps I can best express to the French readers what I claim for this book by saying that in the theory of production it is a final breakaway from the doctrines of J. B. Say”

Say was de eerste econoomist die in Frankrijk de economische wetenschap populair heeft gemaakt. Zijn indeling (produktie, distributie, consumptie) en terminologie heeft eeuwen doorgewerkt. Schumpeter waardeerde hem als volgt: „His really great contribution to analytic economics is his conception of economic equilibrium, hazy and imperfectly formulated though it was: Say's work is the most important of the links in the chain that leads from Cantillon to Walras”.

Hoewel Say een bewonderaar was van Smith, kan men toch bepaald niet stellen, zoals wel gedaan wordt, dat Say een zuivere uitwerker van de Engelse grootmeester is geweest. Op een aantal punten heeft Say Smith zelfs duidelijk bekritiseerd, zoals op het feit dat deze de vergoeding voor kapitaal en voor ondernemersactiviteit niet goed scheidde: „Smith s'est jeté dans un grand embarras faute d'avoir séparé les profits de l'entrepreneur d'industrie des profits de son capital”. In Frankrijk heeft Say een eigen school gevormd, waartoe o.a. zijn schoonzoon, broer, zoon en kleinzoon behoorden. Deze school wordt wel de liberale optimistische school genoemd. Say was namelijk in wezen veel liberaler (hoewel geen lid van een politieke partij) dan Smith en veel minder pessimistisch dan b.v. Ricardo en Malthus. Meer dan anderen benadrukt Say het bestaan van natuurwetten en de angst voor staatsingrijpen dat deze natuurwetten geweld aan zou doen: „l'essentiel en économie politique, comme dans la physique animale est la connaissance de l'enchaînement qui lie les causes et les effets. Il n'y a rien de rigoureux dans la nature vivante et encore moins dans la nature morale”. Door de feiten te observeren probeerde hij het systeem te ontdekken en dit aan te wenden voor de verbetering van de mensheid. Blanqui schreef dan ook over zijn dood: „Il est mort comme il avait vécu, fidèle à ses doctrines économiques, philosophiques, politiques; quelque peu susceptible et fier, comme un homme sûr de lui-même et qui n'a jamais baissé le front devant aucun pouvoir, peuple ou roi; mais toujours sincèrement pré-occupé des intérêts de l'humanité”.

H. M. Becker

uit zal gaan het beleid, afhankelijk van de reële economische groei, periodiek te moeten bijstellen. Geringere groei betekent ook minder belastingopbrengsten en een nog kleinere ruimte om in te manoeuvreren. Misschien kan zij erop hopen dat haar beleidsruimte wat groter wordt door de gelukkig afnemende inflatie.

A. F. van Zweeden

de rijksoverheid vraagt

beleidsmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 8-5221/0936

voor het Ministerie van Financiën

t.b.v. de Directie Binnenlands Geldwezen, Afdeling Nationale Monetaire Zaken, Bureau Financiële Analyse en Planning

Taak: de Afdeling Nationale Monetaire Zaken bereidt in samenwerking met de Nederlandsche Bank het nationale monetaire en kapitaalmarktbeleid voor, terwijl voorts macro-economische vraagstukken m.b.t. monetaire en financiële ontwikkelingen behandeld worden. Het Bureau Financiële Analyse en Planning analyseert relaties binnen de monetaire sector en tussen de monetaire en reële sector. Met behulp van statisch getoetste relaties worden t.b.v. het te voeren monetaire en kapitaalmarktbeleid prognoses gemaakt voor de korte en middellange termijn. De functionaris zal worden ingeschakeld bij het kwantitatieve onderzoek, waarvoor computerfaciliteiten aanwezig zijn.

Vereist: doctoraal examen economie met aantoonbare belangstelling voor monetaire economie en kwantitatief onderzoek.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5032,- per maand.

financieel-economisch medewerkers (mnl./vrl.) vac. nr. 8-5214/0936

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

t.b.v. de Interdepartementale Werkgroep Regeling Rijksuitkering Kleuter- en Lager Onderwijs

De Interdepartementale Werkgroep is belast met: instellen van een onderzoek naar de oorzaken van de huidige problemen m.b.t. de uitgaven van het kleuter- en lager onderwijs en de daartegenover van rijkswege beschikbaar gestelde middelen; verrichten van een onderzoek naar de mogelijkheden voor het oplossen van deze problemen; aangeven van de wijze waarop, ter bereiking van een redelijk en financieel verantwoord landelijk onderwijsniveau, van de van rijkswege beschikbaar te stellen vergoedingen dienen te worden bepaald.

Taak: volgen, bestuderen en analyseren van ontwikkelingen op het terrein van de uitgaven van het kleuter- en lager onderwijs enerzijds en de van rijkswege vast te stellen vergoedingen anderzijds; het mee ontwikkelen, in teamverband, van een bekostigings-systeem van het kleuter- en lager onderwijs.

Gevraagd: b.v.k. doctoraal examen economie (bedrijfseconomie), diploma HEAO (bedrijfseconomische richting) of volledig SPD. Ambtelijke ervaring met overheids-financiën strekt tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring van f 2564,- tot f 5032,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 20 juni 1978.

economisch medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 8-5242/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat

t.b.v. de Rijksluchtvaartdienst, Directie Politieke, Juridische en Economische Zaken, Bureau Economische Zaken

Het Bureau Economische Zaken is nauw betrokken bij het luchtvaartgebeuren in Nederland en houdt zich bezig met tal van bedrijfseconomische, macro-economische en planologische aspecten de luchtvaart betreffende. Het bureau onderhoudt vele externe contacten met o.m. luchtvaartmaatschappijen en luchthavens en treedt ook in internationaal verband actief op.

Taak: werkzaamheden m.b.t. bovengenoemd gebied.

Vereist: doctoraal examen economie met b.v.k. vervoerseconomie in het pakket.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5032,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 10 juni 1978.